

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

31. МР. 351-С 2019 11 13 022 ПЗ

СКІПА ПЕТРА ЯРОСЛАВОВИЧА

2020

**ВІДОКРЕМЛЕНИЙ ПІДРОЗДІЛ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
«БЕРЕЖАНСЬКИЙ АГРОТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

Факультет «Економіки і природокористування»
Кафедра економіки підприємства

**Пояснювальна записка
до магістерської роботи**

ОС «Магістр»

**на тему: «Стратегія розвитку та підвищення
економічної ефективності бурякоцукрового
виробництва»**

Виконав: студент групи Ек-61М

Галузі знань 05 «Соціальні та
поведінкові науки»

Спеціальності 051 «Економіка»

Скіп П.Я.

Керівник: к.е.н., доц. Федуняк І.О.

Рецензентка: к.е.н., доц. Ярема Л.В.

Бережани - 2020 р.

ВІДОКРЕМЛЕНИЙ ПІДРОЗДІЛ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
«БЕРЕЖАНСЬКИЙ АГРОТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Факультет «Економіки і природокористування»
Кафедра ЕКОНОМІКИ ПІДПРИЄМСТВА
ОС «Магістр»
Галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Спеціальності 051 «Економіка»

«Затверджую»
Завідувачка кафедри економіки
підприємства
_____ к.е.н., доц. Гурська І.С.
« ___ » _____ 2019 р.

З А В Д А Н Н Я
НА МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ СТУДЕНТУ
Скіпу Петру Ярославовичу

Тема роботи: **Стратегія розвитку та підвищення економічної ефективності бурякоцукрового виробництва**

Керівник роботи к.е.н., доц. Федуняк Ігор Осипович.

Затверджена наказом директора ВП НУБіП України «БАТІ» від 13.11.2019 № 351-С

Строк подання студентом роботи _____

Вихідні дані до роботи

1. Законодавчі та нормативні акти України.
2. Статистичні щорічники за останні три роки.
3. Праці вітчизняних та зарубіжних вчених.

Зміст пояснювальної записки

Вступ.

Розділ 1. Наукові основи стратегії розвитку та підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва

1.1. Сутнісна характеристика розвитку бурякоцукрового виробництва і його державного регулювання

1.2. Концептуальні засади формування державної стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва

1.3. Методичні засади оцінки ефективності у бурякоцукровому виробництві

Розділ 2. Стан розвитку та рівень ефективності бурякоцукрового виробництва

2.1. Сучасні тенденції розвитку бурякоцукрового виробництва в Україні і світі

2.2. Стратегічний аналіз розвитку бурякоцукрового виробництва

2.3. Рівень ефективності бурякоцукрового виробництва

Розділ 3. Формування стратегії розвитку та підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва

3.1. Організаційно-економічні заходи формування стратегії розвитку та підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва

3.2. Шляхи удосконалення державного регулювання розвитку та підтримки бурякоцукрового виробництва

3.3. Перспективи розвитку виробництва цукрових буряків як сировинної бази для отримання цукру та біоетанолу

Висновки

Список використаних джерел

Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Федуняк І.О., к.е.н., доц.		
2	Федуняк І.О., к.е.н., доц.		
3	Федуняк І.О., к.е.н., доц.		

Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів магістерської роботи	Строк виконання етапів роботи
1	Підготовка вступу	грудень
2	Написання першого розділу	січень-березень
3	Написання другого розділу	квітень-червень
4	Написання третього розділу	вересень
5	Підготовка висновків	жовтень
6	Відгук керівника	листопад
7	Отримання рецензії та попередній захист	листопад
8	Захист перед ЕК	грудень

Студент _____
(підпис)

Скіп Петро Ярославович
(прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____
(підпис)

Федуняк Ігор Осипович
(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ
на здобуття ОС «Магістр» за темою

«Стратегія розвитку та підвищення економічної ефективності бурякоцукрового виробництва»

Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (62 найменування). Основний текст магістерської роботи викладено на 75 сторінках, містить 10 таблиць, 13 рисунків.

Мета дослідження полягає в розробці та обґрунтуванні теоретичних та прикладних засад формування стратегії розвитку та підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва.

Об'єктом дослідження є процеси ринкового розвитку бурякоцукрового виробництва.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і практичних питань формування стратегії розвитку та підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва.

Методи дослідження. У процесі виконання дослідження були використані наукові методи, які враховують закони та закономірності економічної теорії, аграрної економіки, аграрного менеджменту, діалектичний та історичний підходи наукового пізнання.

Інформаційною базою дослідження стали наукова і спеціальна література з економічної теорії, агробізнесу та менеджменту, відповідні законодавчі та нормативно-правові акти України, офіційні матеріали Міністерства аграрної політики та продовольства України, зведені статистичні дані Державної служби статистики України, дані наукових установ НАН та НААН України, монографії та статті вітчизняних і зарубіжних авторів, статистичні дані окремих підприємств, матеріали періодичних видань, особисті дослідження автора.

В першому розділі магістерської роботи досліджено стратегію розвитку бурякоцукрового виробництва та методичні засади економічної ефективності у даній галузі.

В другому розділі охарактеризовано сучасні тенденції розвитку бурякоцукрового виробництва в Україні і світі проведено стратегічний аналіз розвитку бурякоцукрового виробництва та визначено рівень ефективності галузі.

В третьому розділі визначено напрями організаційно-економічних заходів формування стратегії розвитку та шляхи удосконалення державного регулювання бурякоцукрової галузі, зроблено оцінку перспектив розвитку виробництва цукрових буряків як сировинної бази для отримання цукру та біоетанолу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розробленні концепції з формування державної стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва, яка направлена на створення сукупності норм, орієнтирів, напрямів, сфер, способів і правил діяльності, що забезпечують зростання виробництва й високу конкурентоспроможність продукції та суб'єктів господарювання на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Ключові слова: бурякоцукрова галузь, стратегія розвитку, валовий збір, урожайність, ціна реалізації, канали реалізації, стратегічний аналіз, кластери, державне регулювання.

З М І С Т

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА	8
1.1. Сутнісна характеристика розвитку бурякоцукрового виробництва і його державного регулювання.....	8
1.2. Концептуальні засади формування державної стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва.....	14
1.3. Методичні засади оцінки ефективності у бурякоцукровому виробництві	20
РОЗДІЛ 2. СТАН РОЗВИТКУ ТА РІВЕНЬ ЕФЕКТИВНОСТІ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА	29
2.1. Сучасні тенденції розвитку бурякоцукрового виробництва в Україні і світі.....	29
2.2. Стратегічний аналіз розвитку бурякоцукрового виробництва.....	36
2.3. Рівень ефективності бурякоцукрового виробництва	45
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА	52
3.1. Організаційно-економічні заходи формування стратегії розвитку та підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва	52
3.2. Шляхи удосконалення державного регулювання розвитку та підтримки бурякоцукрового виробництва	60
3.3. Перспективи розвитку виробництва цукрових буряків як сировинної бази для отримання цукру та біоетанолу	67
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний стан бурякоцукрового виробництва як однієї зі складових національної економіки України та її експортного потенціалу потребує створення умов подальшого розвитку і підвищення ефективності на основі гармонійного поєднання функцій держави та ринкового механізму. На виробництво буряків і цукру суттєвий вплив здійснюють нестабільні погодні й мінливі умови ринкового середовища, обмеженість ємності внутрішнього та невизначеність зовнішніх ринків, відсутність для сільськогосподарських виробників і цукрових заводів дешевих джерел фінансування інвестицій. Серед негативних чинників особливо слід виділити зростання ціни на енергоносії, сільськогосподарську техніку, добрива, агрохімікати тощо.

Проблемні аспекти ринкових перетворень і перспектив розвитку бурякоцукрового виробництва досить ґрунтовно розглянуті в працях: А. Бабенка, В. Білаша, Р. Буряка, О. Варченко, А. Діброви, С. Дусанівського, О. Зайця, Г. Калетніка, С. Кваші, М. Коденської, П. Макаренка, В. Месель-Веселяка, Л. Михайлової, В. Олійничук, М. Пархомця, П. Руснака, П. Саблука, С. Стасіневич, О. Томіліна, О. Шпичака, А. Фурси, М. Ярчука та інших.

Проте, результати опрацювання їх наукового доробку показують, що на сьогодні залишаються недостатньо вирішеними теоретичні, методичні і практичні питання щодо формування концепції державної стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва, механізму його державного регулювання; ринкової інфраструктури та профільних науково-дослідних установ; формування і розвитку виробництва біоетанолу із цукрової сировини як альтернативного, екологічно безпечного джерела енергії.

Мета роботи полягає в розробці та обґрунтуванні теоретичних та прикладних засад формування стратегії розвитку та підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва.

Для досягнення поставленої мети були визначені та вирішувались наступні **завдання:**

- визначити сутнісну характеристику розвитку бурякоцукрового

виробництва та його державного регулювання;

- обґрунтувати необхідність та концептуальні підходи до формування стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва в сучасних ринкових умовах;

- проаналізувати стан розвитку та рівень ефективності функціонування бурякоцукрового виробництва;

- розробити організаційно-економічні заходи формування стратегії розвитку та підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва;

- запропонувати шляхи удосконалення державного регулювання розвитку та підтримки бурякоцукрового виробництва;

- обґрунтувати перспективи розвитку виробництва цукрових буряків як сировинної бази для отримання цукру та біоетанолу.

Об'єктом дослідження є процеси ринкового розвитку бурякоцукрового виробництва.

Предмет дослідження: сукупність теоретичних, методичних і практичних питань формування стратегії розвитку та підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва.

Методи дослідження. У процесі виконання дослідження були використані наукові методи, які враховують закони та закономірності економічної теорії, аграрної економіки, аграрного менеджменту, діалектичний та історичний підходи наукового пізнання. У роботі всебічно вивчено законодавчі й нормативно-правові документи з питань розвитку сільського господарства загалом та бурякоцукрового виробництва зокрема. Були застосовані наукові положення, які містяться у працях відомих вітчизняних і зарубіжних учених економістів-аграрників з окресленого кола питань, а також аналітичні та статистичні матеріали Державної служби статистики України тощо.

Інформаційною базою дослідження стали наукова і спеціальна література з економічної теорії, агробізнесу та менеджменту, відповідні законодавчі та нормативно-правові акти України, офіційні матеріали Міністерства аграрної політики та продовольства України, зведені статистичні дані Державної служби статистики України, дані наукових установ НАН та НААН України, монографії та статті вітчизняних і зарубіжних авторів, статистичні дані окремих

підприємств, матеріали періодичних видань, особисті дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробленні концепції з формування державної стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва, яка направлена на створення сукупності норм, орієнтирів, напрямів, сфер, способів і правил діяльності, що забезпечують зростання виробництва й високу конкурентоспроможність продукції та суб'єктів господарювання на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження полягає у можливості використання запропонованих теоретико-методологічних положень та науково-практичних рекомендацій сільськогосподарськими підприємствами у процесі формування конкурентоспроможності галузі буряківництва.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (62 найменування). Основний текст роботи викладено на 75 сторінках, містить 10 таблиць та 13 рисунків.

Апробація результатів дослідження. Основні результати магістерської роботи доповідались і були схвалені на міжвузівській студентській науково-практичній конференції, тема доповіді: «Загальнотеоретичні аспекти економічної ефективності аграрних формувань» (Бережани, 2020 р.); міжнародній науково-практичній інтернет-конференції учнів, студентів, аспірантів і молодих вчених, тема доповіді «Підвищення економічної ефективності бурякоцукрового виробництва» (Луцьк, 2020 р.).

Публікації. За матеріалами магістерської роботи опубліковано 2 наукових праці у матеріалах:

Скіп П.Я. Загальнотеоретичні аспекти економічної ефективності аграрних формувань. Студентська науково – практична конференція. “Актуальні питання розвитку агропромислового комплексу”. Збірник тез доповідей. (16 листопада 2019 року). Бережани. 2020. С.23–24.

Скіп П.Я. Підвищення економічної ефективності бурякоцукрового виробництва. [матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (27 жовтня 2020 р.)] / відп. ред. О. М. Полінкевич, Л. В. Шостак. Луцьк, 2020.С.94–95.

РОЗДІЛ І

НАУКОВІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА

1.1. Сутнісна характеристика розвитку бурякоцукрового виробництва і його державного регулювання

Сучасний стан бурякоцукрової галузі як однієї з основних галузей аграрного сектору України потребує створення умов для забезпечення ефективного виробництва цукрових буряків та цукру. На сьогоднішній день чинники, які впливають на ефективність бурякоцукрового виробництва, працюють недосконало, внаслідок чого збільшується собівартість виробництва цукрових буряків та цукру, створюється дефіцит або профіцит на ринку цукру, існують значні амплітуди коливань цін на цукрові буряки та цукор. Низький рівень ефективності національних товаровиробників не дозволяє розширювати географію експорту цукру.

Діяльність України у сфері виробництва і реалізації цукру завжди була стратегічно важливою ланкою національної економіки. Цукор є потенційно високоліквідним товаром як для внутрішнього, так і для зовнішнього ринку. Галузь тісно пов'язана з багатьма іншими виробництвами, а тому залишається і сьогодні найважливішою складовою продовольчої та технологічної незалежності держави. Проте, сьогодні бурякоцукрове виробництво зі стратегічно важливої ланки перетворилося на дотаційну, що може викликати дефіцит цукру на внутрішньому продовольчому ринку.

Відновлення експорту українського бурякового цукру, підвищення його конкурентоспроможності й активізації просування на продовольчі ринки зарубіжних країн є одним з найголовніших стратегічних завдань держави. За часи незалежності завершилась приватизація цукрових заводів, створено агропромислові холдинги, а кон'юнктура світового ринку, цінова ситуація та деякі державні заходи останніх років спричинили зацікавленість

сільськогосподарських виробників у вирощуванні цукрового буряка.

Собівартість виробництва цукру в Україні значно вища за нинішні й прогнозні ціни на цукор на світових ринках. Тому на сьогодні й на передбачуване майбутнє цукрова промисловість України не є конкурентоспроможною. Конкуренція з боку виробників дешевого, переважно тростинного цукру, а також виробників дорожчого цукру, які проте одержують субсидування, дуже жорстка. Оскільки перевезення білого цукру обходиться дорого, існує тенденція розміщувати виробництво поблизу великих центрів споживання. Тому цукрові заводи в Україні й надалі матимуть конкурентну перевагу на внутрішньому ринку.

Невиконання державою встановлених нею ж правил гри та диспаритет цін негативно позначається на інвесторах та суб'єктах бурякоцукрового виробництва, які дедалі прагматичніше відносяться до доцільності вкладення коштів у вітчизняне бурякоцукрове виробництво. Ці негативні фактори можуть призвести до стагнації, а то і занепаду виробництва цукру, ріст якого намітився протягом останніх років. Це, в свою чергу, може призвести до занепаду не тільки бурякоцукрового виробництва, а і усього агропродовольчого сектору нашої країни.

Першочерговими завданнями країни на сьогодні є формування саморегульованого ринку цукру з елементами державного регулювання, а основною фігурою на такому ринку повинен бути товаровиробник. Теоретично та практично доведено, що ефективне функціонування саме такого ринку можливе за умови його завершеності й цілісності. Навіть якщо бракує хоча б одного елемента, ринок не може нормально функціонувати чи не функціонуватиме зовсім. Проблеми, які відчуваються на сучасному ринку цукру України, говорять про недосконалість та значну наукову невідпрацьованість механізму формування внутрішнього ринку й державних заходів виходу на зовнішні.

Теоретичною основою розвитку агропромислової інтеграції є об'єктивна закономірність синтезу промислового і сільськогосподарського виробництва, необхідність якого зумовлена розвитком продуктивних сил, прискоренням

науково-технічного прогресу, розширенням і зміцненням взаємозв'язків сільського господарства з іншими сферами економіки. З позицій розвитку матеріально-технічної бази інтегрованого виробництва, поєднання господарської діяльності сільськогосподарських і промислових підприємств вимагає насамперед застосування сучасних ресурсозберігаючих машинних технологій у сільському господарстві, спрямованих на значне підвищення ефективності використання земельних угідь, матеріальних і трудових ресурсів. Незважаючи на значні переваги інтегрованого цукробурякового виробництва, цей процес поки що не набув у нашій країні належного практичного розвитку. При планово-розподільній системі економічні інтереси господарств-виробників цукрової сировини і цукрових заводів не були зорієнтовані на одержання високих кінцевих результатів їх виробничої діяльності. Цукрова промисловість по суті не впливала на розвиток своєї сировинної бази. Остання розширювалась і удосконалювалась за загальною схемою розвитку сільськогосподарського виробництва на основі планового розподілу між галузями матеріально-технічних ресурсів. Для одержання цукру потрібні цукрові буряки та цукрова тростина. В Україні переважають перші [6].

Цукробурякове виробництво – один з важливих напрямів розвитку аграрної економіки України. У 1990 р. галузь займала провідне місце у світовому виробництві цукру, а саме з цукрових буряків. У країні працювало 192 цукрових заводи, вироблялося близько 5 млн. тонн цукру, 2 млн. тонн меляси, 30 млн. тонн жому, 5 рафінадних заводів виробляли 1,8 млн. т. цукру-рафінаду. До цукробурякового підкомплексу України включалися вісім тисяч колективних господарств, які вирощували буряки, десять кар'єрів з добування вапняного каменю, дванадцять машинобудівних і ремонтних заводів, будівельно-монтажні та інші підприємства, науково-дослідні і проектно-конструкторські інститути, підприємства й організації виробничої та соціальної інфраструктури. Кількість працівників, зайнятих у цукробуряковому підкомплексі України, перевищувала 1,5 млн. осіб. Держава отримувала більше 1 млрд. дол. США прибутку до бюджету [4].

Фактори, що впливають на розвиток цукробурякового виробництва:

- тенденція до зменшення споживання цукру в Україні через зменшення кількості населення;
- погодно-кліматичні умови;
- важкий доступ до кредитних ресурсів;
- відсутність державної комплексної стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва в Україні;
- слабка захищеність внутрішнього ринку від імпорту;
- нестача сировини (тому велика кількість заводів, особливо вертикально неінтегрованих, не працюють або не використовують всі свої потужності);
- зношеність устаткування;
- відсутність ISO 9001 (складність та висока ціна витрат на його отримання), що ускладнює експорт цукру з України;
- залежність від високої ціни природного газу, що значно впливає на собівартість продукції;
- політичний фактор.

На сьогодні зношеність основних фондів підприємств сягає від 55 % до 85 %. Очевидно, що ситуація зміниться на краще ще не скоро, оскільки на неї впливають багато факторів. Тому цукрові заводи працюють по 1-3 місяці на рік, а іноді і менше, що вкрай збитково. Звідси випливає досить висока собівартість цукру, і це є додатковим як соціальним, так і економічним навантаженням на населення нашої країни [1].

Що ж стосується експорту цукру, Україна стала більш ніж на 25 % імпортзалежною державою і втратила продовольчу безпеку в цьому сегменті ринку. На сьогоднішній день цукрові заводи можуть виробляти 5 тис. тонн бурякового цукру, однак, через втрату зовнішніх ринків збуту обсяги виробництва обмежуються потребою внутрішнього ринку. Також варто сказати, що в буряку, який вирощується в Україні, знижений вміст цукру, лише 12 % маси цукрового буряка екстаргується у вигляді цукру, що на 10-12 % нижче від рівня ЄС. Білий цукор, що виробляється в Україні, як правило, не відповідає міжнародним стандартам (вміст золи, колір, зернистість), тому на міжнародному ринку його можна продавати лише зі знижкою [10].

Останнім часом в Україну у все більших обсягах ввозяться синтетичні цукрозамінники, які широко використовуються у харчовій промисловості та витіснили значний сегмент ринку вітчизняного цукру. Проте використання цукрозамінників та синтетичних підсолоджувачів негативно впливає на стан здоров'я населення, особливо на дитячі організми, а також призводить до зменшення обсягів споживання природного бурякового цукру [6, с. 170].

В останні роки різко погіршилася також технологічна якість цукрових буряків. Технологічна якість цукрових буряків – це комплекс біологічних, хімічних і фізичних властивостей, що обумовлюють особливості проведення технологічних процесів, розміри втрат цукру, вміст цукру в мелясі, вихід та якість цукру.

На формування технологічних якостей цукрових буряків впливає цілий ряд факторів, передусім: агротехніка вирощування, насіння цукрових буряків, застосування добрив і засобів захисту рослин та погодно-кліматичні умови тощо.

Особливе значення для отримання високоякісних буряків має селекційна робота. На сьогодні на бурякових ланах використовується багато насіння зарубіжних гібридів (біля 70 %). Слід відзначити, що вітчизняні селекційні матеріали краще пристосовані до коливань погодних умов в Україні під час вегетації, більш стійкі до хвороб та придатні для зберігання.

Вони криються насамперед у практичній відсутності чітких важелів державного регулювання всієї системи економічних відносин у галузі, ціновому диспаритеті на продукцію цукрового комплексу (цукрові буряки й цукор) та промислові товари, що використовуються в галузі (мінеральні добрива, пальне, засоби захисту, газ, вугілля та ін.), відсутності контролю державних органів за рухом запасів цукру, роз'єднаності дій та інтересів усіх учасників цукрового ринку – виробників цукрових буряків, виробників цукру, комерційних структур та держави як одного з учасників і гравців на ринку [11].

Цукрова промисловість належить до числа найбільш матеріаломістких галузей, у якій на виробництво одиниці готової продукції витрачається 8-10 одиниць цукрових буряків. Витрати сировини та матеріалів становлять до 85 % собівартості цукру, через що облік витрат та контроль за використанням

матеріалів у цій галузі має відчутне значення.

Крім того, надходження на заводи некондиційних та забруднених буряків, сировини зі значними механічними пошкодженнями та іншими якісними видами знижує рівень виготовлення цукру. Така сировина погано зберігається, потребує додаткових витрат на приймання, очищення, зберігання й переробку.

У кінцевому підсумку, все це зменшує сировинні ресурси та знижує норму прибутковості внаслідок збільшення кількості витрат та зростання собівартості продукції [11].

Стабілізуючим фактором для сталого розвитку вітчизняного бурякоцукрового виробництва може слугувати налагодження виробництва та споживання біопалива із цукрових буряків.

Досвід Франції та Німеччини свідчить, що ефективне виробництво та використання біопалива в процесі переробки цукрових буряків на цукор може бути тільки за умов чітких, зрозумілих та гнучких законодавчих важелів державного регулювання економічних відносин у цукровій галузі.

На сьогоднішній день виробництво біоетанолу з цукрових буряків, проміжних та побічних продуктів переробки цукровмісної сировини в Україні знаходиться на початковій стадії розвитку та потребує для впровадження здійснення значних вкладень.

Варто відзначити, що за потреби та з огляду на кон'юнктуру ринку, завод може збільшувати або зменшувати виробництво біоетанолу, цукру і харчового спирту.

Наявність на цукровому заводі лінії для виробництва біоетанолу дасть змогу коригувати виробництво цукру чи біоетанолу залежно від ситуації на ринку, а також переробляти мелясу – побічний продукт цукрового виробництва й отримувати додаткові прибутки.

Зважаючи на циклічність цукрового виробництва, розвиток біоетанолової галузі дозволить мати резервні потужності для переробки надлишкової продукції.

Незважаючи на те, що найбільші виробники біоетанолу у світі як сировину використовують кукурудзу та цукрову тростину, найвищий вихід біоетанолу з 1

га забезпечують цукрові буряки.

Як порівняння, вихід біоетанолу з 1 га цукрової тростини у Бразилії становить 4700 л, з 1 га кукурудзи у США – 3000 л [19]. Водночас, з 1 га цукрових буряків, при умові, що їх урожайність буде 600 ц/га, можна виробити 6000 л біоетанолу.

На сьогодні бурякоцукрова галузь перебуває в досить скрутному становищі: собівартість цукрових буряків і цукру стрімко зростає, а окупність – навпаки знижується.

Нестабільність закупівельних цін на цукрові коренеплоди, їх штучне завищення або заниження спричиняють постійні зміни доходів, низьку рентабельність виробництва і навіть збитковість. Крім того, дана нестійкість породжує підвищення ризиковості виробництва цукрових буряків, а отже втрачається інтерес з боку сільгоспвиробників саме до даної галузі, що загрожує забезпеченості сировиною цукрової та біоетанольної галузі [19].

Таким чином, на сьогоднішній день в Україні є всі можливості підвищити конкурентоспроможність бурякоцукрової галузі шляхом диверсифікації її продукції.

Збільшення продуктивності цукрових буряків повністю забезпечить потреби в цукрі на внутрішньому ринку, приведе до збільшення обсягів паливно-матеріальних ресурсів за рахунок виробництва біоетанолу, а також будуть вирішені соціальні питання в районах розміщення цукрових заводів, де зараз існує значне безробіття.

1.2. Концептуальні засади формування державної стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва

Практика діяльності господарських структур бурякоцукрового виробництва в умовах ринку вимагає розробки функціональної стратегії, яка охоплюватиме виробничу, фінансову, маркетингову, конкурентну, соціальну, економічну діяльність й управління персоналом.

Основою методології формування та ефективного функціонування

бурякоцукрового виробництва є системний підхід.

На першому етапі – об'єкт дослідження є системою, для якої визначають цілі та умови функціонування, виробничо-господарську діяльність суб'єкта розглядають як систему, котра складається з трьох взаємопов'язаних елементів: ресурсів, виробничого процесу і готової продукції.

На другому етапі проводиться підбір показників, що дають змогу оцінити виробничу діяльність. На третьому етапі формується загальна схема системи, визначаються її основні компоненти, функції, взаємозв'язки, схема підсистем, яка показує підпорядкованість їх елементів.

На четвертому етапі системного аналізу діяльності підприємства виокремлюють головні фактори та їх взаємозв'язки. Їх правильне визначення дає можливість через управління факторами впливати на основні показники.

На п'ятому етапі формується модель системи на основі даних, одержаних на попередніх етапах (інформація про діяльність аналізованого підприємства), завдяки чому отримують параметри моделі у числовому виразі.

З цією метою на основі опрацьованої економічної літератури та узагальнення передового досвіду нами розроблена схема організаційно-економічних засад розвитку й ефективного функціонування бурякоцукрового виробництва в Україні (рис. 1.1).

Доцільність використання організаційно-економічних методів управління у бурякоцукровому виробництві обумовлена нездатністю ринкового середовища шляхом саморегулювання вирішити цілу низку об'єктивних питань, зокрема таких, як розвиток науково-технічного прогресу й постійні суперечності між необхідністю розвитку продуктивних сил і відносинами власності.

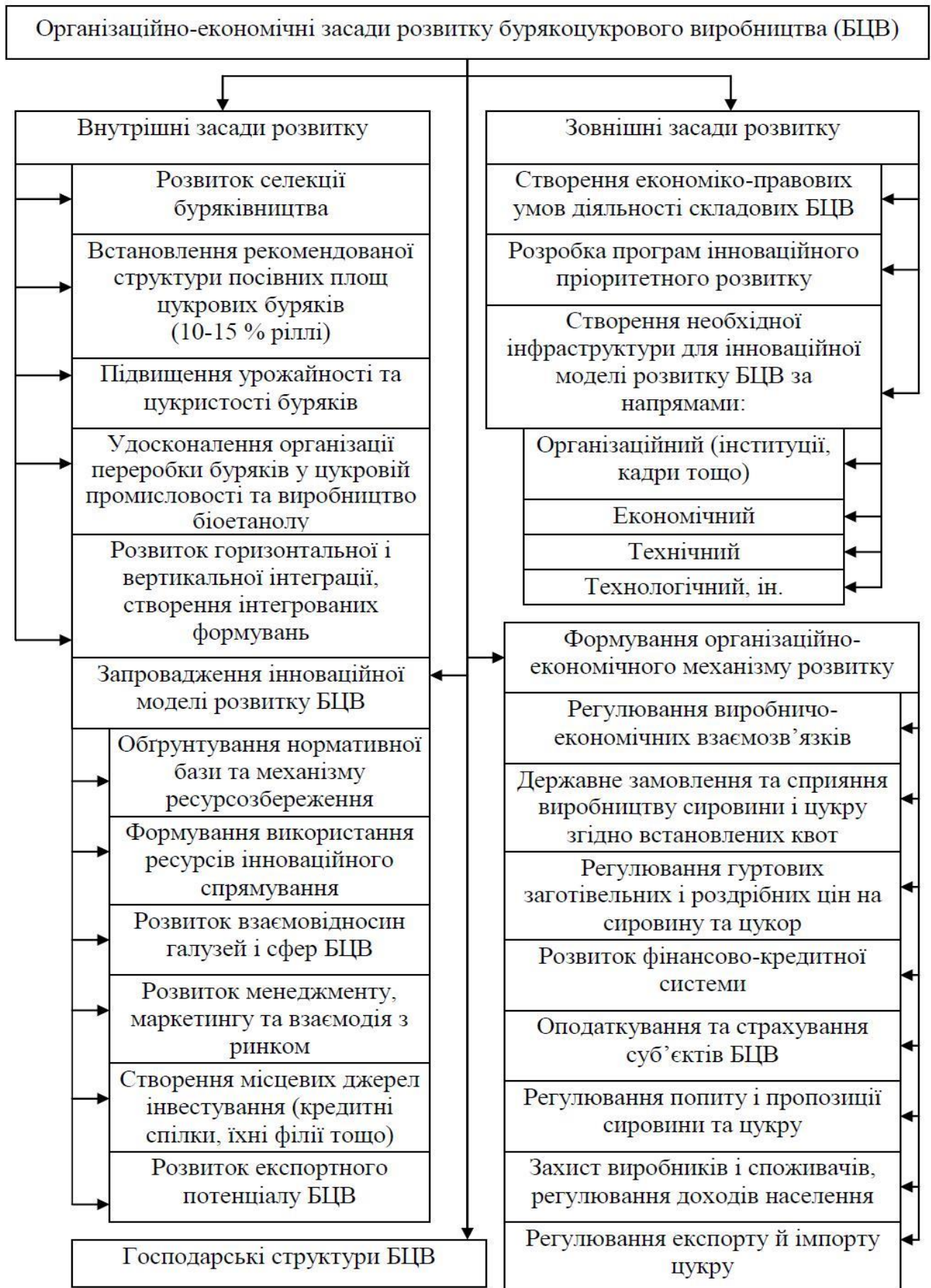

Рис. 1.1. Схема організаційно-економічних засад розвитку та ефективного функціонування цукробурякового виробництва

Джерело: систематизовано автором

Основна причина нинішньої кризи у аграрному секторі – це українська модель сировинної економіки, яка побудована на експорті сировини і тим самим тотально залежить як від цін на сировину, так і від присутності іноземних спекулятивних капіталів. Криза породжена системними причинами, які закладені в національній економіці. Це, насамперед, фундаментальні недоліки структури української економіки та її нерозвинена фінансова система, а також відсутність стратегічної державної концепції структурних перетворень економіки і ефективних механізмів інвестування бюджетних коштів для досягнення економічного зростання.

В Україні стратегічним пріоритетом має стати перехід до нової якості економічного зростання, який передбачає структурну збалансованість і стійкий, стабільний розвиток національної економіки.

Економічна наука виділяє два напрями у визначенні взаємозв'язку між поняттями «економічне зростання» і «економічний розвиток» (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Підходи до трактування понять «економічне зростання» і «економічний розвиток»

Перший підхід (тотожність економічних понять)		Другий підхід (самостійність економічних понять)	
Економічне зростання	Економічний розвиток	Економічне зростання	Економічний розвиток
Кількісні зміни. Зростання рівня ВНП / ВВП	Зміна якісних показників. Процес підвищення рівня життя населення в результаті зростання доходів на душу населення	Економічне зростання – складова частина економічного розвитку	Включає кількісні показники (економічне зростання) і якісні показники (рівень життя і якість життя)

Джерело: систематизовано автором

Важливо враховувати взаємну обумовленість економічного розвитку та економічного зростання. В еволюційний період економічного розвитку зростання суспільного виробництва може стати значною прогресивною силою, що призводить економіку до порога самоорганізації – точки біфуркації, за якою піде стрибкоподібне якісне перетворення її структури. Якісний стрибок в економічному розвитку може посилити темпи економічного зростання і

прискорити науково-технічний прогрес.

Різниця між стійким зростанням економіки та її стійким розвитком полягає в тому, що при стійкому розвитку економіки допускаються нульові і мінусові значення зростання економіки, амплітуда ростових коливань тут значно більше, ніж при стійкому зростанні. Очевидно, що стійке зростання економіки, що лежить в основі сталого розвитку, може здійснюватися лише дискретно. Тому через певний проміжок часу стійке зростання економіки трансформується в її сталий розвиток, тобто розвиток, що супроводжується періодично певними перервами в плюсовому зростанні економіки. Але вектор руху економіки за досить тривалий період часу, незважаючи на негативні і нульові значення, матиме в цілому позитивну спрямованість.

В даний час Україна відіграє у світовій економіці роль експортера сировини та імпортера споживчих, інвестиційних товарів і послуг. Це і слабка інвестиційна активність, і відсутність реального прогресу в становленні інноваційних секторів, примітивізація промисловості та її низька конкурентоспроможність, демографічна криза і гострі проблеми в розвитку соціальної сфери.

Сьогодні роль інвестицій різко зростає. Це пов'язано з глибокими структурними та відтворювальними диспропорціями, що залишилися від планового господарства: підвищеною енергоємністю виробництва, неефективним розміщенням підприємств, незадовільним використанням земельних ресурсів, високою часткою неконкурентоспроможної продукції, гіпертрофованим розвитком галузей важкої промисловості. Для економічного зростання в Україні вирішальне значення має не сумарний обсяг направлених в економіку інвестиційних ресурсів, а їх якість, структура і ефективність розміщення.

Для подолання зазначених негативних тенденцій потрібно різке нарощування інвестиційної та інноваційної активності як в короткостроковій, так і у середньостроковій перспективі [50].

На основі вищезазначеного нами розроблено механізм формування стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва, яка ґрунтується на розширенні міжгалузевих зв'язків з метою удосконалення функціонування

ринку цукру, підвищення якості продукції, забезпечення продовольчої та зміцнення енергетичної безпеки держави (рис. 1.2).

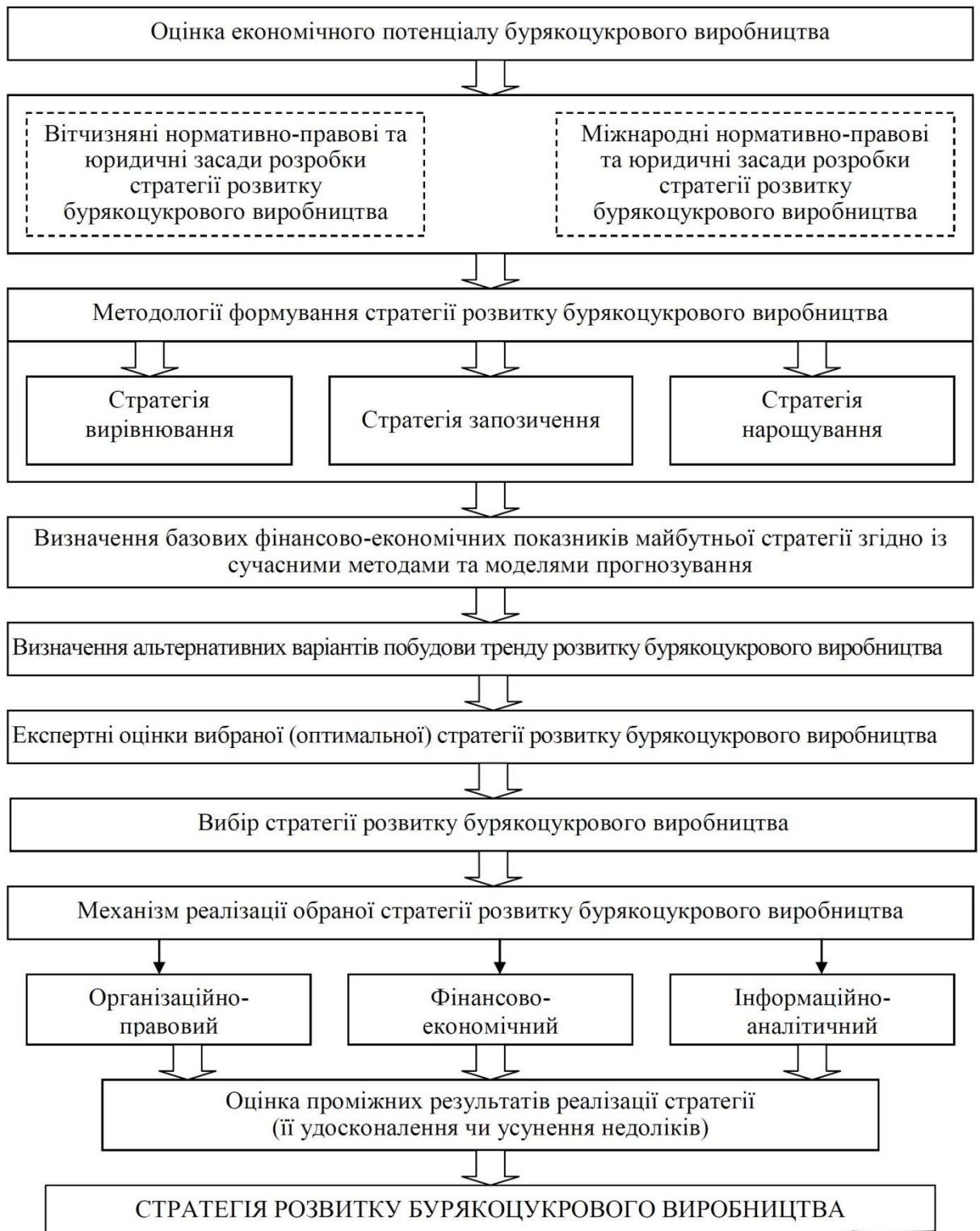

Рис. 1.2. Механізм формування стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва

Джерело: розроблено автором

Процес формування стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва є

багатогранним та неперервним.

Мета стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва – створення організаційно-економічних умов для ефективного розвитку бурякоцукрового виробництва на основі єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства для стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним цукром та промисловості відповідною сировиною.

Стратегічні цілі розвитку бурякоцукрового виробництва:

- гарантування продовольчої безпеки держави;
- забезпечення прогнозованості розвитку та довгострокової стійкості бурякоцукрового виробництва на основі його багатокладності;
- сприяння розвитку сільських поселень та формування середнього класу на селі через забезпечення зайнятості сільського населення та підвищення їх доходів;
- підвищення інвестиційної привабливості бурякоцукрового виробництва та фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств і цукрових заводів;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняного цукру на внутрішньому та зовнішньому ринку, ефективності виробництва, стабільності ринку цукру;
- розширення участі України у забезпеченні світового ринку продукцією бурякоцукрового виробництва (цукор, біоетанол);
- раціональне використання сільськогосподарських земель та зменшення техногенного навантаження аграрного сектору на довкілля.

1.3. Методичні засади оцінки ефективності у бурякоцукровому виробництві

На сьогоднішній день питання розвитку та економічного зростання бурякоцукрового виробництва є невід'ємною частиною загального процесу економічного розвитку та максимального використання потенціалу країни для підвищення рівня її конкурентоспроможності. Ефективне зростання економіки в

цілому безпосередньо залежатиме від динаміки та рівня ефективності кожної галузі агропромислового виробництва та кожного окремого підприємства. В свою чергу, успішна реалізація стратегії розвитку підприємства передбачає здійснення не лише результативної, але й ефективної господарської діяльності. Для того, щоб діяльність підприємства на протязі тривалого часу була успішною, вона повинна бути ефективною. Проблема ефективності виробництва є актуальною в даний час, оскільки виробнича діяльність характеризується та оцінюється досягнутим рівнем економічної ефективності. Поняття «ефективність» є одним із найпоширеніших та використовується в багатьох сферах людської діяльності, зокрема в економіці. Серед актуальних проблем економічної науки ефективність посідає важливе місце і часто досліджується провідними фахівцями. Ефективність – це складна, багатогранна, комплексна категорія. Більшість науковців вважають ефективність однією з найскладніших категорій сучасної економічної науки. В економічній літературі існує різноманіття варіантів визначення категорії «ефективність». В будь-якому економічному довіднику економічна ефективність визначається як співвідношення результату до витрат на його досягнення (кінцевого результату). Наприклад, в економічній енциклопедії зазначається, що ефективність – це здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат [13].

Слово «ефективність» походить від слова «ефект», що в буквальному розумінні з латинського «effectus» означає виконання, дія або від «efficio» – дію, виконую. Під ефектом розуміють досягнутий результат у матеріальному, грошовому або соціальному вираженні, а під економічним ефектом – розуміють результат виробництва, виробничу вартість, національний дохід, валову продукцію, зростання прибутку та зменшення витрат [5]. Отже, «ефективність» можна трактувати як результативність певного процесу, дії, що вимірюється співвідношенням між отриманим результатом і витратами (ресурсами), що його спричинили.

Дуже часто ефективність визначають як досягнення максимального ефекту за

мінімального витрачання ресурсів [2]. Більшість економістів трактують сутність ефективності виробничо- господарської діяльності як досягнення максимальних результатів в інтересах суспільства при мінімально можливих витратах.

Вважається, що вперше термін «ефективність» як «результативність» почав використовуватися в економічній літературі у XVII ст. в роботах одного із засновників класичної політекономії В. Петті та засновника школи фізіократів Ф. Кене. Спочатку цей термін використовувався для оцінювання урядових та приватних заходів з позиції їх впливу на економіку [10]. На той час цей термін не набув широкого вжитку серед економістів. Наприклад, відомий класик політекономії Адам Сміт не розглядав поняття «ефективність» як самостійну економічну категорію, а вживав термін «продуктивність» у визначенні результативності. Однак розвиток промислової буржуазії та мануфактурного виробництва визначив подальшу долю терміна, сформувавши новий клас суб'єктів управління – менеджерів [10].

Згодом в XIX ст. термін «ефективність» вже у новому контексті почав використовувати Д. Рікардо. Він розглядав «ефективність» як відношення результатів до певних витрат, тим самим досліджуючи ефективність як економічну категорію. Саме з того часу поняття «ефективність» набуває статусу економічної категорії і продовжує розширювати своє застосування не тільки в економіці, а й для оцінки різноманітних дій. В кінці XIX ст. неокласична школа також приділяла увагу ефективності та розглядала її як результативність. Так, італійський економіст В. Паретто стверджував, що під ефективністю слід розуміти відношення витрат і результатів [59].

На початку XX ст. Г. Емерсон, представник теоретиків менеджменту, зробив важливий вклад у розвиток цього поняття. У своїх працях він вживав «ефективність» як максимально корисне співвідношення між сукупними витратами та економічними результатами, тим самим пов'язуючи ефективність з функціональністю. К. Макконелл і С. Брю в праці «Економікс» стверджують, що ефективність характеризує зв'язок між кількістю одиниць обмежених ресурсів, які використовуються в процесі виробництва, та отриманою кількістю потрібного продукту. Збільшення кількості продукту, отриманого від даного

обсягу витрат, вказує на підвищення ефективності, а зменшення обсягу продукту від даної кількості витрат вказує на зниження ефективності [29].

Інші зарубіжні автори, такі як М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі вважають, що ефективність – це співвідношення між обсягом виробництва продукції і необхідними для її виготовлення ресурсами, тобто вона визначає внутрішній параметр функціонування підприємства, віддзеркалюючи ефективність використання ресурсів [29].

Багато вітчизняних економістів розглядають ефективність як відношення ефекту, результату діяльності до витрат. Наприклад, С. Мочерний визначає, що «ефективність – здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат» [13]. А. Шегда стверджує, що «ефективність підприємства являє собою комплексну оцінку кінцевих результатів використання основних і оборотних засобів, трудових і фінансових ресурсів та нематеріальних активів за певний період часу» [15]. Покропивний С. вважає, що «ефективність як економічна категорія визначається за об'єктивно діючим законом економії робочого часу, що є основоположною субстанцією багатства й мірою витрат, необхідних для його нагромадження та використання суспільством» [14].

Найбільш повним, на наш погляд, можна вважати визначення ефективності за Є. Градобоевим. Він розглядає цю категорію не тільки як здатність підприємства отримувати більшу кількість корисних благ у розрахунку на одиницю використаних ресурсів, але й як здатність розвиватися, зберігаючи збалансовану взаємодію всіх своїх підсистем.

Як бачимо, одні науковці визначають ефективність як співвідношення результату та витрат, а інші пов'язують ефективність з ефектом, при цьому розглядаючи ефект як певну форму результату. На нашу думку, споріднювати поняття «ефективність» і «результативність» є не зовсім правильним, оскільки результативність – це досягнення певного результату, який може бути як позитивним, так і негативним, а «ефективність» – це завжди позитивна величина, яка характеризує приріст результатів у співвідношенні до засобів, пов'язаних з їх

досягненням. Інакше кажучи, результативність відображає ступінь досягнення поставлених цілей, а ефективність вказує на ступінь результативності роботи підприємства.

Для правильного розуміння поняття «ефективність» слід враховувати різні підходи до розкриття цієї категорії. Важливо визначитися, з якими витратами належить порівнювати одержаний за ефективного виробництва результат. Адже один і той же результат може бути отриманий різними способами з різними витратами, і навпаки, однакові витрати можуть дати зовсім різні результати. Відношення ефекту і витрат на його досягнення – це основа економічної ефективності.

Ефективність виступає мірою отриманих підприємством результатів та застосовується для різноманітних аналітичних оцінок і обґрунтування господарських рішень. Виходячи з цього, виокремлюють різні види ефективності для певних практичних потреб діяльності підприємства. У науковій літературі існує більше 20 класифікацій ефективності. Найпоширенішою є класифікація, згідно з якою ефективність виступає в трьох видах: економічна, соціальна та соціально-економічна. Така класифікація ефективності є загальною і слугує основою всіх інших поділів.

Покропивний С. стверджує, що зміст економічної та соціальної ефективності збігається з тим, що вкладають у них й інші науковці [14].

Вчені виділяють ще такі види ефективності як технологічну, еколого-економічну та синергетичну. Як стверджує вітчизняний економіст В. Андрійчук, технологічна ефективність – це результат взаємодії факторів виробництва, що характеризує досягнуту продуктивність живих організмів, які використовуються в сільському господарстві як засоби виробництва [1]. Соціально-екологічна ефективність – характеризує сукупну економічну результативність сільськогосподарської продукції з урахуванням екологічного впливу агропромислового виробництва на навколишнє середовище. Синергетична ефективність виражає такий комбінований вплив сукупності тих чи тих інновацій на фінансово-економічний стан суб'єкта господарювання, коли загальний ефект перевищує суто арифметичну суму впливу на виробництво

(діяльність) кожної інновації зокрема, тобто коли кожна інновація посилює вплив усіх інших [14].

Отже, аналізуючи праці дослідників, можна стверджувати, що ефективність є загальнонауковою проблемою, і базується вона на досягненнях саме економічної науки. Ми вважаємо, що «ефективність» – це економічна категорія, яка відображає здатність підприємства досягати поставленої мети та характеризується максимально-оптимальним співвідношенням витратної і результативної складових з урахуванням взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів виробництва.

Ефективність управління бурякоцукровим виробництвом часто визначають як ефективність функціонування, яка залежить від форм, методів та способів управління. Ефективність управління ототожнюється також з результативністю і може визначатись, наприклад, ступенем відповідності результатів, яких досягає орган управління, нормативним вимогам, аналогам, програмним настановам, розрахунковим показникам прогнозу рівня господарської діяльності [125, с. 56].

У багатьох працях відзначається, що результат управлінської діяльності співвідноситься з витратами на управління. За словами Г. Саймона, діяти ефективно означає використовувати найдешевші засоби для досягнення бажаних цілей. Це положення розвинуто і в праці М. Лесечка «Основи системного підходу: теорія, методологія, практика». Він визначає ефективність як нормативний до затрат ресурсів результат дії або діяльності системи на певному інтервалі часу. Зокрема, вчений досліджує два основні напрями ефективності: телеологічний та природно- науковий [28, с. 222].

У цей час формується так званий «новий підхід до ефективності». Як вважають С. Брайт та Р. Джойс, сутність даного підходу полягає в тому, що «зростання вартості або підвищення ефективності використання ресурсів повинні дозволяти скорочення загальних витрат, зростання якості послуг або надання нових видів послуг» [60, с. 47]. Даний підхід націлений, в першу чергу, на те, що має зменшуватись обсяг державних витрат, але об'єм послуг та їх якість повинні зберігатись на тому самому рівні, або збільшуватись за рахунок

підвищення продуктивності.

У сучасних умовах їх дослідження набули нового аспекту і досить часто в середовищі державних службовців поняття «управлінська ефективність» використовується як синонім поняття «технічна ефективність» («effectiveness») при оцінці результатів діяльності органів державного управління або конкретних галузей виробництва [61]. Якщо під технічною ефективністю розуміють досягнення поставлених цілей державних служб, то економічна ефективність оцінюється з точки зору відношення виконаних витрат до фінансових результатів. Тут мова йде в основному про рівень послуг, який можна забезпечити за даних ресурсів. Вона визначається діяльністю державних служб та надає уявлення про те, чи здатні останні виробляти достатній обсяг товарів та послуг на кожну вкладену грошову одиницю.

Економічна ефективність діяльності державних служб пов'язана з внутрішнім положенням справ, зі своєю власною діяльністю та дає зрозуміти, чи достатній об'єм послуг відбувся на кожну вкладену грошову одиницю. Технічна ж ефективність залежить від зовнішніх факторів, які мають більший або менший вплив як на діяльність державних служб, так і на характер послуг, які надаються такими службами, на стан суспільства.

При оцінці ефективності показник об'єму виконаної роботи для вчених став більш вживаним. Оцінка результатів діяльності організації значно спростилась з введенням методу аналізу економічної політики, який став загально визнаною частиною процесу прийняття рішень та планування в організаціях. Поступово стало очевидно, що важливим показником розвитку національної економіки служить обсяг ВВП, який дає більш-менш правильне уявлення про величину всього, що виробляється країною за рік за допомогою наявних коштів та ресурсів.

Сучасні напрями теорії державного управління акцентують увагу на зміщенні понятійного розкриття ефективності державного управління у площину державного програмування, оскільки застаріла та нездатна до високої продуктивності програма повинна бути змінена на більш ефективну.

Сучасні дослідники та практики державного управління зіштовхуються з

аналогічними проблемами у вирішені суті та параметричних значень ефективності державного управління, що і їх попередники.

Проблема ефективності управління є складною і суперечливою. Вона стосується всіх рівнів управління та господарювання. Основою її вирішення є успішне формування національної економіки.

На ефективність управління впливає як держава, місцеві органи влади, так і власне якість менеджменту на кожному його об'єкті. Здійснювані економічні перетворення змінили форми управління та істотно вплинули на методи і підходи до визначення та оцінки ефективності державного управління. Необхідно констатувати, що однозначного підходу до визначення ефективності державного управління не створено економічною наукою. Дотепер немає єдиного трактування поняття ефективності управління на мікро-, мезо- та макрорівнях із врахуванням конкретних характеристик об'єктів, що його складають. Якщо виходити з такого теоретичного положення, то ефективність державного управління державним сектором не можна оцінювати за одним її видом чи показником. Тому її слід розглядати як комплексне поняття, яке розкривається через цільову, соціальну, економічну та бюджетну ефективність.

Для цукру, на відміну від цукрових буряків, властивий високий рівень фізичної й економічної транспортабельності, а також тривалий термін зберігання. Транспортування 1 т цукрових буряків на проміжку 1 км залізничним транспортом у 6-8 разів дорожче від перевезення на таку саму відстань 1 т цукру-піску.

На практиці в умовах інтегрованого виробництва ці фактори діють не ізольовано в чистому вигляді, а перебувають у тісному взаємозв'язку, значною мірою зумовлюючи один одного.

Ефективність функціонування бурякоцукрового виробництва залежить від ефективності виробництва в окремих галузях – буряківництві й цукровій промисловості, але це не означає, що вона визначається як сума результатів виробництва двох головних галузей.

Показники, які відображають результативність всього комплексу, демонструють ефект, що отриманий не в бурякосійних господарствах та на

цукрових заводах окремо, а ефект від виробництва кінцевого продукту (цукру).

Зазначимо, що основними показниками економічної ефективності в буряківництві є: урожайність цукрових буряків, собівартість, рівень рентабельності виробництва коренеплодів та трудомісткість. У цукровій промисловості – це коефіцієнт вилучення цукру, вихід цукру з одиниці сировини, матеріаломісткість, фондovіддача, рівень рентабельності виробництва цукру. В бурякоцукровому виробництві такими показниками є: виробництво цукру в розрахунку на 1 га посівів цукрових буряків; витрати (в тому числі затрати праці) на їх виробництво й переробку; фондovіддача та рівень рентабельності виробництва.

Важливим натуральним показником ефективності бурякоцукрового виробництва є виробництво цукру-піску в розрахунку на 1 га посіву цукрових буряків, що зумовлено суттєвим впливом натуральної та економічної родючості землі – головного засобу аграрного виробництва – на формування кінцевого продукту. Застосування цього показника дає можливість порівняти кінцеві результати виробництва бурякосійних господарств з урахуванням оцінки землі за її родючістю, а також, що особливо важливо в умовах різкого зростання цін, становить основу для визначення вартісних показників, спрямовує і контролює їх рух, крім того, дає змогу повніше враховувати суспільні потреби у цукрі [53, с. 317].

Великі можливості для підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва полягають у зменшенні втрат маси буряків і цукристості в процесі їх зберігання, що складають за добу 2,0-2,2 % ваги коренеплодів та 0,02 % відповідно. Загальні втрати оцінюються приблизно у 40 % від врожаю [8, с. 29; 27, с. 335; 38, с. 27–28; 45, с. 94–95].

Таким чином, розвинуті вище підходи до оцінки ефективності бурякоцукрового виробництва дають змогу проводити системне оцінювання ефективності на всіх рівнях бурякоцукрового виробництва.

РОЗДІЛ II

СТАН РОЗВИТКУ ТА РІВЕНЬ ЕФЕКТИВНОСТІ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА

2.1. Сучасні тенденції розвитку бурякоцукрового виробництва в Україні і світі

Внаслідок реформування системи економічних відносин в Україні протягом останніх років виникли значні кризові явища, що охопили увесь господарський комплекс держави, зачепили без винятку всі галузі, більшість з яких залишаються високовитратними та низькоефективними. Типовим представником таких галузей є бурякоцукрове виробництво. Особливо це є актуальним для регіонів, де бурякоцукрове виробництво було провідною галуззю та вагомим джерелом грошових надходжень. Тому потрібно зосередити зусилля на усуненні негативних тенденцій, які призводять до зростання собівартості вирощування цукросировини, збитковості та припинення функціонування цукрових заводів. Реальним шляхом виходу галузі з кризового стану є розробка стратегії ефективного розвитку бурякоцукрового виробництва, що базується на поєднанні інтересів суб'єктів бурякоцукрового виробництва при значних соціальних, економічних та екологічних ефектах. Отже, виникла об'єктивна необхідність дослідження сучасного стану бурякоцукрового виробництва та обґрунтування стратегії його подальшого ефективного розвитку.

Ще не так давно Україна за обсягами виробництва бурякового цукру займала лідируючі позиції в світі і входила до найбільших його експортерів. Однак, на сьогоднішній день, бурякоцукрова галузь України знаходиться в тяжкому стані, виробництво цукру у деякі роки навіть не досягало рівня внутрішнього споживання.

Бурякоцукрове виробництво в Україні завжди займало провідне місце в структурі аграрного сектора економіки. Від рівня його розвитку та ефективності функціонування залежить добробут та робочі місця для населення, продовольча безпека держави, рівень експортного потенціалу. Низький обсяг виробництва

цукрових буряків та цукру спричинений негативними організаційно-економічними, техніко-технологічними та чинниками.

На цукрові заводи в 2019 році прийнято 9658 тис. тонн цукрових буряків з цукристістю в середньому 16,26 %, вироблено 1490 тис. тонн цукру. У 2019 році площі під цукрові буряки скоротилися на 7,7 тис. га у порівнянні з 2015 роком. У той же час можна відмітити позитивну тенденцію до зростання середньої врожайності цукрових буряків з 448,2 до 470,3 ц / га (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка посівних площ, урожайності, валового збору цукрових буряків та виробництва цукру в Україні у 2015-2019 рр.

Галузь	Роки					Відхилення (+/-) 2015 р. до 2019 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Посівні площі, тис. га	213,1	270,2	294,1	256,7	205,4	-7,7
Урожайність, ц / га	448,2	494,0	484,1	518,8	470,3	22,1
Валовий збір ц /б, тис. т	9554	13349	14227	13317	9658	104
Виробництво цукру, тис. т	1459	2021	2043	1754	1490	31

Джерело: дані НАЦУ «Укрцукор»

Зростання врожайності цукрових буряків є одним з важливих чинників підвищення рентабельності виробництва. Для підвищення рівня врожайності цукрових буряків потрібно впровадження передових технологій вирощування коренеплодів, оснащення галузі сучасною технікою та засобами захисту рослин від бур'янів та шкідників.

В Україні існує тенденція до зростання середньої врожайності, про що свідчать показники виробництва цукру за останні 5 років.

Циклічність та нестабільність виробництва власного бурякового цукру призводить до того, що у ці періоди ціни на цукор на внутрішньому ринку значно зростають, що стимулює виробників збільшувати площі посівів цукрових буряків.

Аналізуючи роботу бурякоцукрової галузі, ми бачимо, що з кожним роком кількість працюючих цукрових заводів зменшується (рис. 2.1).

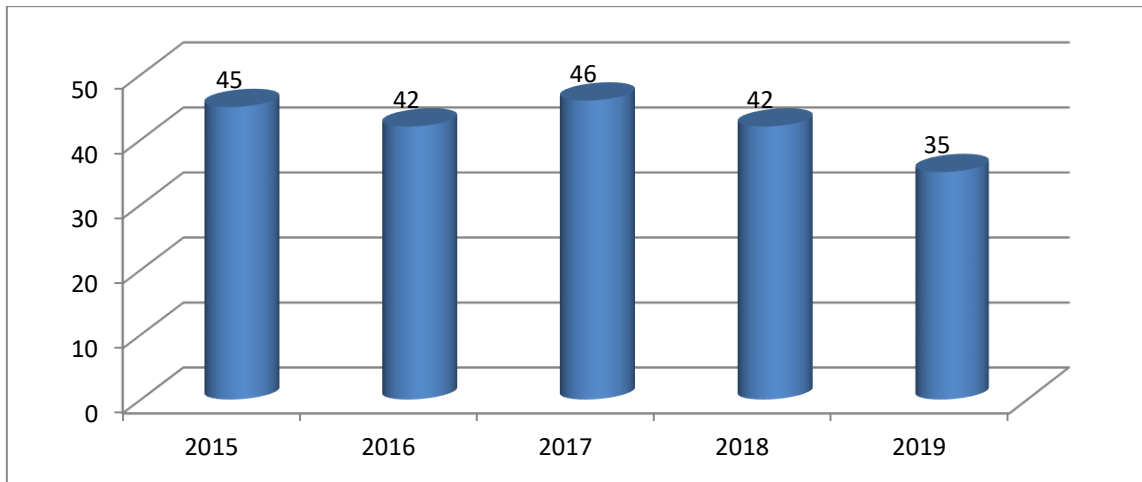

Рис. 2.1. Динаміка кількості працюючих цукрових заводів України
Джерело: дані НАЦУ «Укрцукор»

Протягом досліджуваного періоду кількість працюючих заводів поступово зменшується – у 2015 р. працювало 45 заводів, у 2019 р. – 35 цукрових заводи.

Закриття заводів призводить до соціальної напруженості в тих регіонах, де вони розташовані. Цукрові заводи відіграють важливу роль у формуванні регіональних бюджетів, забезпечуючи опалення та робочі місця більшості населення прилеглих мікрорайонів.

На сьогоднішній день серед експертів поширена думка, що сукупний виробничий потенціал цукрових заводів України використовується максимум на 35-40 %, і для повного забезпечення внутрішнього ринку цукру в Україні достатньо 35-45 цукрових заводів [22].

В Україні, як виробника і експортера цукру з буряку, теж існують проблеми з його виробництвом (зменшення посівних площ цукрового буряку в 5 разів, виробництва – у 3 рази, експорту – в десятки разів), зростанням конкуренції з боку тростинного цукру за ціною та якістю. Усе це зумовило перетворення України з провідного світового експортера бурякового цукру на імпортера цього продукту. Системна криза в галузі пов'язана як з чинниками інституційного характеру (непослідовністю державної політики, браком довгострокових перспектив), так і з неефективним господарюванням підприємств (високі витрати, низька оплата праці) [48].

Варто зазначити, що розвиток та ефективне функціонування

бурякоцукрового підкомплексу забезпечить створення додаткових робочих місць, а також сприятиме розвиненню суміжних галузей економіки.

Буряковий цукор займає 40 % у загальносвітовій структурі виробництва, а тростинний – 60 %. Виробництво цукрових буряків зосереджено у таких країнах як США, Франція, Німеччина, Польща, Україна, Туреччина. Слід зазначити, що буряковий цукор виробляють навіть там, де його собівартість досить висока, наприклад у Фінляндії та Японії. Структура світового виробництва цукру за основними країнами-виробниками

відображена на рис. 2.2.

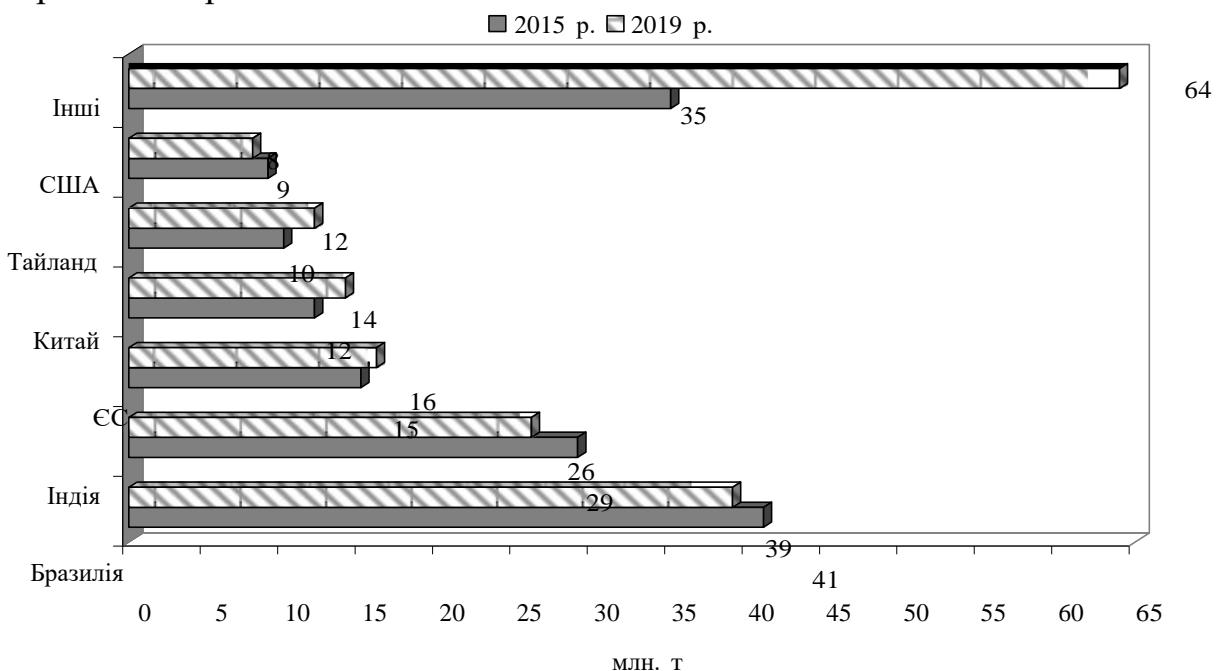

Рис. 2.2. Динаміка світового виробництва цукру в розрізі основних країн-виробників за 2015 та 2019 р., млн. тонн

Джерело: побудовано автором за даними [92]

Враховуючи той факт, що обсяги виробництва цукру з буряку у загальній структурі є значно меншими, ніж частка тростинного цукру, у кількісному еквіваленті вони досить значні.

Що стосується експорту, станом на досліджуваний період, абсолютним лідером серед країн-експортерів була Бразилія. Частка цієї країни у загальносвітовому експорті цукру склала 43 %. Загалом, світовий експорт становив 172,67 млн. тонн. Детальна структура експорту зображена на рис. 2.3 та на рис. 2.4.

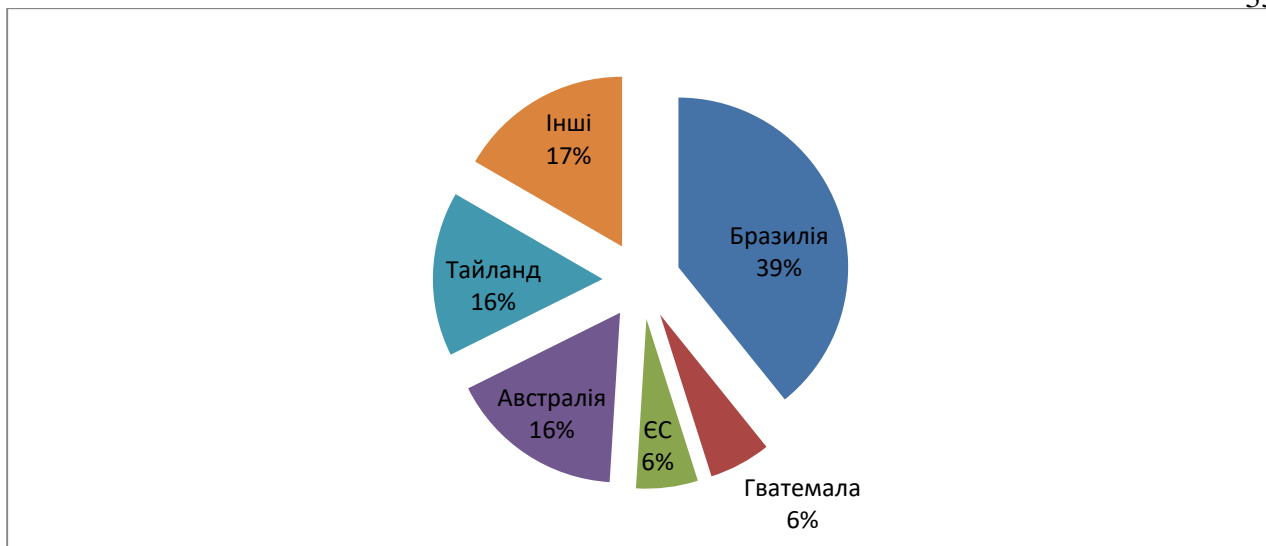

Рис. 2.3. Структура світового експорту цукру за 2015 р., %
Джерело: побудовано автором за даними [92]

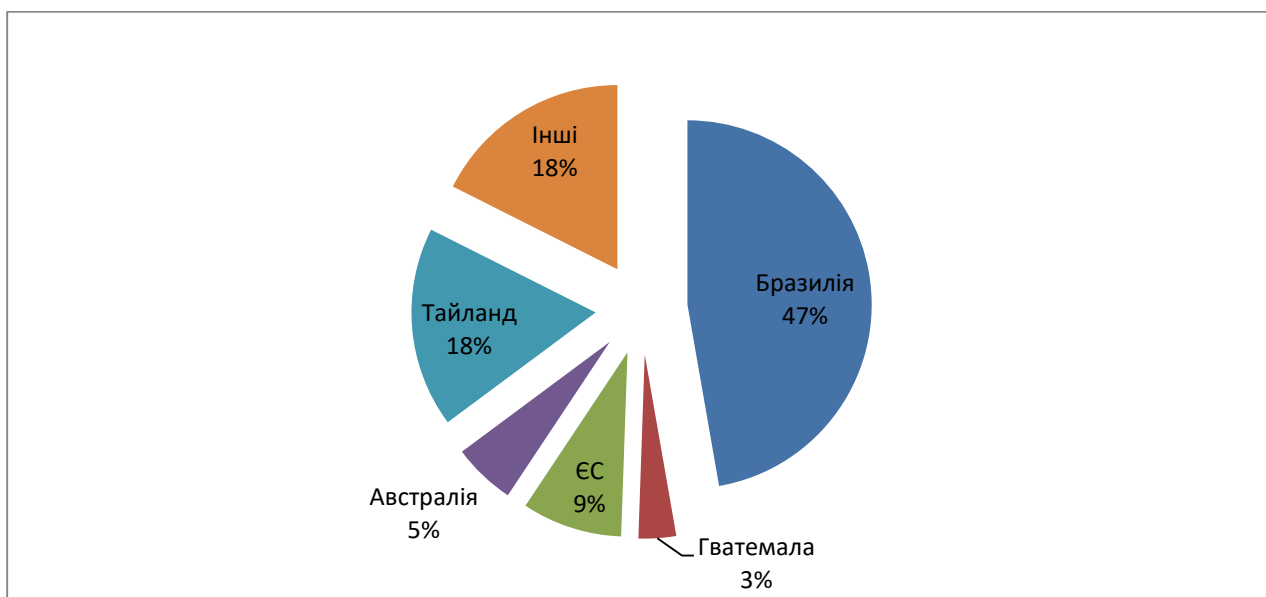

Рис. 2.4. Структура світового експорту цукру за 2019 р., %
Джерело: побудовано автором за даними [92]

Варто зазначити, що у світовій структурі імпорту найбільшу питому вагу займають Китай, ЄС, США, Індонезія та ОАЕ частка яких у 2019 році відповідно склала 5.5, 3.2, 3.4, 3.2 та 2.5 млн тонн цукру. У решті країн обсяг імпорту незначний (рис. 2.5).

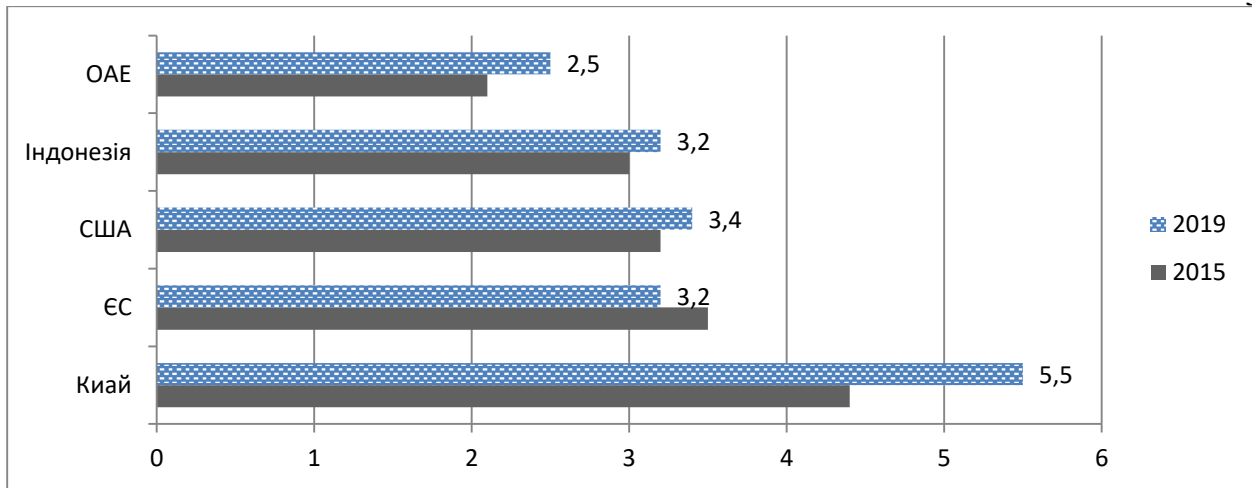

Рис. 2.5. Найбільші імпортери цукру у 2015р, 2019 р., млн тонн

Джерело: побудовано автором за даними [37]

Варто зазначити, що на даний час відсутні передумови для зміни лідерів на ринку у середньостроковій перспективі.

Країнам виробникам, у яких відсутні технології, що дозволяють знизити собівартість продукції, доцільно диверсифікувати власні виробництва та зосередитись на пошуку нових ринків збуту. Однією з таких країн є Україна. Для того, щоб визначити пріоритетні напрямки розвитку вітчизняної цукрової галузі, доцільно здійснити аналіз внутрішнього ринку цукру.

Важливими факторами, що впливають на формування кон'юнктури ринку цукру є обсяги експорту та імпорту. Для вітчизняного ринку означені чинники мають велике значення, оскільки Україна є експортером цукру. На рис. 2.6 наведена структура експорту та імпорту цукру Україною.

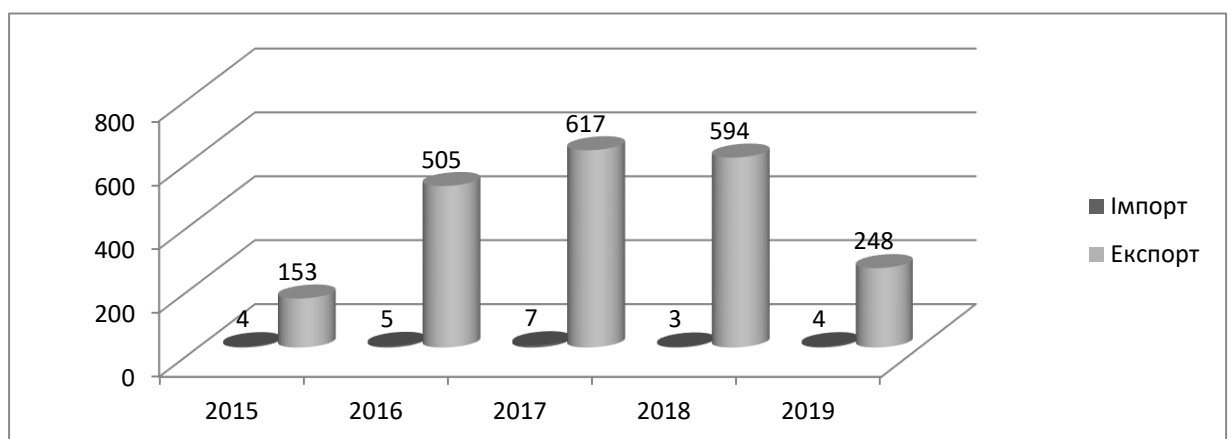

Рис. 2.6. Структура експорту та імпорту цукру Україною, тис. тонн

Джерело: побудовано автором за даними [34]

За досліджуваний період експорт цукру значно коливався, а саме від 153 тис. т в 2015 році до 617 тис. т в 2017 році із подальшим значним спадом в 019 році до 248 тис. т. Імпорт цукру Україною є незначним, а саме близько 4 тис. тонн.

Детальніше баланс попиту та пропозиції на внутрішньому ринку цукру подано у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Баланс попиту та пропозиції на ринку цукру України, тис. тонн

Стаття балансу	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
Виробництво	1459	2021	2043	1754	1490
Зміна запасів на кінець року	-463	27	72	-167	-31
Імпорт	4	5	7	3	4
Усього ресурсів	19262	1999	1978	1924	1525
Експорт	153	505	617	594	248
Витрачено на корм та втрати	105	74	71	70	65
Фонд споживання	1528	1420	1290	1260	1212

Джерело: побудовано автором за даними [34]

Незважаючи на зменшення кількості цукрових заводів виробництво залишається на майже однаковому рівні, але при цьому довелося скоротити експорт даного продукту за останні роки.

Для забезпечення на належному рівні продовольчої безпеки держави необхідно підвищити рівень конкурентоспроможності цукрових заводів галузі в цілому, а саме реалізувати державні програми з метою підтримки вітчизняних виробників цукру та диверсифікувати діяльності цукрових заводів (виробництво альтернативних видів палива).

Ми вважаємо, що диверсифікація діяльності вітчизняних цукрових підприємств (виробництво альтернативних видів палива – біоетанолу та ін.) є стратегічно важливою та пріоритетною умовою розвитку галузі.

З кожним роком питання розробки альтернативних джерел енергії стає все більше актуальним у світі. Причиною цього є зростання обсягів видобутку нафти та газу, а також екологічні проблеми (зокрема глобальне потепління). Більшість країн світу з розвиненою цукровою галуззю дедалі більше впроваджують у структуру виробництва альтернативне паливо, що зменшує собівартість продукції, а також дозволяє збільшити прибутковість [52].

Економічна ефективність виробництва біоетанолу з різних видів сировини проаналізована у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Ефективність виробництва біоетанолу з різних видів сировини

Культура	Урожайність, ц/га	Вихід спирту з 1 тонни сировини, л	Вихід спирту, л/га
Картопля	200	120	22
Пшениця	45	400	18
Жито	36	30	12
Цукрові буряки	450	100	45
Топінамбур	300	100	25
Кукурудза	50	400	20
Цикорій	200	10	20

Джерело: побудовано автором за даними [52]

Що стосується України, то згідно постанови «Про затвердження переліку підприємств-виробників біоетанолу» від 2012 р. належні умови для виробництва і використання біоетанолу мають 40 підприємств.

Отже, вітчизняним цукровим заводам потрібно орієнтуватися на вимоги світового ринку біоетанолу, який вже сформований і ефективно функціонує. Лідерами з виробництва біопалива у світі є США та Бразилія, які також є світовими лідерами з виробництва цукру.

2.2. Стратегічний аналіз розвитку бурякоцукрового виробництва

З метою формування основних напрямів підвищення ефективності функціонування галузі бурякоцукрового виробництва доцільним є проведення аналізу можливостей та сильних сторін галузі, ідентифікація основних загроз зовнішнього середовища та слабких сторін внутрішнього середовища й перенесення виявлених факторів на площину матриці SWOT-аналізу для формування подальших стратегічних дій. Методичним інструментом дослідження стратегічних позицій бурякоцукрового виробництва нами було обрано метод SWOT-аналізу, завдяки якому встановлюються взаємозв'язки між сильними і слабкими сторонами в бурякоцукровому виробництві, а також загрозами і можливостями, що супроводжують цю галузь. Узагальнення результатів показано у матриці SWOT-аналізу (табл. 2.4).

Матриця SWOT-аналізу розвитку бурякоцукрового виробництва в Україні

Стан зовнішнього середовища:			
	<p>Можливості:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Впровадження у виробництво високопродуктивних сортів і гібридів цукрових буряків з високим вмістом цукру 2. Застосування інтегрованих способів захисту посівів цукрових буряків з одночасним збереженням високої якості продукції 3. Ємність внутрішнього та зовнішнього ринків 4. Диверсифікація виробництва (виробництво із цукрової сировини альтернативних видів палива) 5. Формування стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва на державному та регіональних рівнях 6. Створення додаткових робочих місць, соціальний розвиток села 	<p>Загрози:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність обґрунтованої державної економічної політики в цукровій та суміжних підгалузях 2. Фінансова криза (зниження інвестиційної привабливості галузі для іноземних інвесторів; зниження платоспроможності населення) 3. Можливість імпортозаміщення цукру 4. Зростання вартості енергетичних та матеріальних ресурсів 	
Стан внутрішнього середовища	<p>Сильні сторони:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Постійний попит на цукор 2. Родючість ґрунтів 3. Виробництво екологічних видів палива в якості суміщення 4. Досвід ведення даного виду господарства 	<p>Збільшення експортного потенціалу за рахунок випуску високоякісної конкурентоспроможної продукції і надання державної підтримки галузі; створення асоціації експортерів цукру; додаткові вкладення у виробництво із цукрової сировини альтернативних видів палива</p>	<p>Розробка конкурентоспроможних ідей та їх реалізація в єдності чотирьох складових бурякоцукрового виробництва: селекція насіння → технології вирощування цукрових буряків → виробництво цукру → вихід на ринок</p>
	<p>Слабкі сторони:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сезонність галузі 2. Висока капіталомісткість виробництва 3. Значний вплив природно-кліматичних чинників 4. Низький рівень якісного складу працівників 5. Деградація матеріально-технічної бази галузі 6. Надмірна «зарегульованість» галузі 7. Технологічна складність виробництва 8. Висока собівартість виробництва цукру 	<p>Концентрація виробництва у найбільш ефективних товаровиробників; оптимізація площ посіву цукрових буряків та кількості працюючих цукрових заводів; застосування інноваційних технологій; технічне і організаційне переозброєння виробництва; оптимізація тривалості виробничого і фінансового циклу; підвищення кваліфікаційних якостей працівників</p>	<p>Забезпечення збалансованої сировинної і переробної бази за допомогою пільгових кредитів, стимулювання розвитку науки, широке впровадження лізингу в діяльності бурякоцукрових підприємств; залучення грантових коштів на реалізацію розвитку бурякоцукрового виробництва; формування інтеграційних відносин у підприємствах бурякоцукрового виробництва</p>

Джерело: власні дослідження автора

Загальна методика проведення SWOT-аналізу досить широко висвітлена як в зарубіжних, так і у вітчизняних джерелах [43, 62]. М. Г. Саєнко визначає SWOT-аналіз як процес встановлення зв'язків між найхарактернішими для підприємства можливостями, загрозами, сильними сторонами (перевагами) і слабкостями, результати якого надалі можуть бути використані для формулювання і вибору стратегій [43, с. 99]. Аббревіатура SWOT походить від англійських слів strengths (сильні сторони), weaknesses (слабкі сторони), opportunities (можливості), threats (загрози). Отже, це легкий у використанні інструмент швидкої оцінки стратегічного стану галузі бурякоцукрового виробництва України. Розглянемо більш детально стан зовнішнього середовища бурякоцукрової галузі України. Можливості галузі мають важливе стратегічне значення, адже являються базою для прийняття відповідних рішень, що стосуються розвитку бурякоцукрового виробництва. До можливостей галузі бурякоцукрового виробництва, на нашу думку, слід віднести наступні складові: 1. Впровадження у виробництво високопродуктивних сортів і гібридів цукрових буряків з високим вмістом цукру. Значні досягнення у селекції та комплексне застосування їх для формування генетичного біорізноманіття сприяло створенню великої кількості сортів та гібридів буряків цукрових, які з успіхом використовуються у виробництві. За період останнього десятиріччя відзначено позитивну тенденцію збільшення кількості включених сортів буряків цукрових до державної експертизи. Сьогодні до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні включено сорти з різними показниками продуктивності, що забезпечують не лише збільшений збір цукру з кожного гектара посівів, а й дають можливість широко впроваджувати інтенсивну технологію вирощування, яка зумовлена високою схожістю, одноростковістю та вирівняністю гібридного насіння [30].

2. Застосування інтегрованих способів захисту посівів цукрових буряків з одночасним збереженням високої якості продукції. Так, для прикладу, новим напрямом у розробці і використанні препаратів для захисту цукрових буряків від хвороб є стимуляція захисних механізмів рослин мікобіопрепаратами на основі хітин-глюканових комплексів грибного походження [9]. Висока ефективність,

безпеку для людини і довкілля, а також низька вартість даних засобів захисту відкриває великі можливості для переходу виробництва продукції бурякоцукрового підкомплексу в Україні на принципово нові екологічні й економічні рівні.

3. Ємність внутрішнього та зовнішнього ринків. Відповідно до балансових розрахунків, ресурси власного бурякового цукру в повному обсязі забезпечують потреби внутрішнього ринку та створюють експортний потенціал. Враховуючи зазначене, у поточному маркетинговому році немає необхідності у ввозі в Україну цукру-сирцю з тростини. Національна асоціація «Укрцукор» вважає неприпустимим імпорт у поточному 2018/2019 МР тростинного цукру-сирцю, оскільки це поставить під удар вітчизняну галузь виробництва цукру [33].

В Асоціації зазначають, що українські цукровиробники останні кілька років намагаються розв'язати проблему з перевиробництвом і знайти ринки для збуту своєї продукції, тому що наявні потужності перевищують потреби внутрішнього ринку.

Сьогодні на державному рівні ведуться переговори з країнами Близького Сходу, Африки та Європейського Союзу щодо активізації пошуку та освоєння зовнішніх ринків збуту цукру.

4. Диверсифікація виробництва (виробництво із цукрової сировини альтернативних видів палива). Вважається, що диверсифікація забезпечує: ресурсні конкурентні переваги (переваги, що збільшують споживацький ефект, пов'язаний з ціновими характеристиками), технологічні конкурентні переваги (переваги, які зумовлені наявністю та експлуатацією технологій масового виробництва), інноваційні конкурентні переваги (переваги, які дають змогу забезпечити оновлення номенклатури і асортименту), партнерські конкурентні переваги (переваги, які пов'язані з формуванням соціальних, економічних стандартів господарської діяльності та їх реалізацією).

У сучасній літературі диверсифікацію пов'язують, насамперед, з переходом до багатопрофільного виробництва з широкою номенклатурою продукції. Вважають, що слово «диверсифікація» походить від латинського *diversus* – різний, віддалений. Поняття «диверсифікація» у «Економічній

енциклопедії» за редакцією професора Мочерного С. В. трактується як процес розширення номенклатури продукції, яку виробляють окремі фірми та об'єднання [12].

На нашу думку, оптимальним рішенням диверсифікації бурякоцукрового підкомплексу є виробництво біоетанолу.

5. Формування стратегії розвитку бурякоцукрового виробництва на державному та регіональному рівнях. Формування стратегії бурякоцукрового виробництва передбачає докорінну зміну в організації діяльності галузі. Вона спрямовується на розвиток підприємницької ініціативи як форми організації управління виробництвом і збутом продукції, де повністю здійснюється розробка нових конкурентоспроможних ідей та їх оперативна реалізація в практиці на всьому технологічному конвеєрі бурякоцукрового виробництва.

6. Створення додаткових робочих місць, соціальний розвиток села. Бурякоцукрове виробництво – це та галузь, яка з самого початку її виникнення розміщувалася виключно в сільській місцевості. Це єдина сфера великої промисловості, всі підприємства якої розташовувалися виключно в селах чи містечках. Це говорить про ту роль, яку відіграє цукрова промисловість в соціальному перетворенні села та створенні нових додаткових робочих місць.

До числа загроз зовнішнього середовища бурякоцукровому виробництву в Україні, на нашу думку, слід віднести:

1. Відсутність обґрунтованої державної економічної політики в цукровій та суміжних підгалузях.

2. Фінансова криза (зниження інвестиційної привабливості галузі для іноземних інвесторів; зниження платоспроможності населення). Галузь, за поодиноких винятків, залишалася без інвестицій і кредитів, по суті, стала збитковою, а обсяги виробництва цукросировини скоротилися майже втричі. У такій ситуації виникла необхідність проведення наукових досліджень щодо формування ринку цукрового буряку та обґрунтування на цій основі основних напрямів і параметрів його розвитку на перспективу.

Сільське господарство не може нормально розвиватись без зовнішньої фінансової підтримки. Підприємства галузі повинні мати доступ не тільки до

короткострокових, а й до довгострокових кредитів, без яких неможливе відновлення їх матеріально-технічної бази. Потрібно зміцнювати інвестиційну привабливість галузі, у тому числі працювати над залученням іноземних інвестицій.

3. Можливість імпортозаміщення цукру. Значною загрозою розвитку бурякоцукрового виробництва в Україні є імпортозаміщення цукру. Так, вступ України до Світової організації торгівлі та підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом ставить перед виробниками цукру завдання, які складно вирішувати без допомоги держави. Адже конкуренція на світовому ринку цукру буде впливати на внутрішній ринок цукру. Надлишковий цукор, який продається на світових біржах, датований експортними субсидіями країн членів ЄС, та цукор вироблений з тростини, ставить вітчизняних виробників в нерівні умови на зовнішніх ринках. Цей фактор вимагає детальнішого осмислення та прийняття заходів щодо його врегулювання, тому що багато негативних рішень з цього приводу приймається саме на рівні державних органів.

4. Зростання вартості енергетичних та матеріальних ресурсів. Вплив девальваційного фактору помітно обумовив підвищення цін на матеріально-технічні ресурси. В структурі собівартості виробництва цукру значну питому вагу займають нафтопродукти та паливо. Тому, важливе значення має можливість застосування альтернативних видів палива, що мають значно меншу вартість. Так, якщо 5 років тому на альтернативному паливі працював 1 цукровий завод, то у 2014 році вже працювало 10 заводів, використовуючи в якості палива вугілля, біогаз, зріджений газ, пелети, торф, мазут. Використання альтернативних видів палива може суттєво знизити собівартість виробництва цукру. У порівнянні з природним газом біопаливо приблизно в три рази дешевше [26, с. 10].

У структурі собівартості цукрових буряків матеріально-технічні ресурси займають до 74 %. Витрати на 1 га цукрових буряків в 2019 р. зросли до 16-18 тис. грн. Слід зазначити, що така динаміка цін на матеріально-технічні ресурси вплине на ріст собівартості продукції рослинництва урожаю.

Основними факторами, які вплинули на рівень собівартості, стало

підвищення урожайності та збільшення витрат на 1 га. Ситуація на внутрішньому ринку є урівноваженою, хоча виробники і вимушені продавати свою продукцію за цінами нижче собівартості. Цукру виробляється у обсягах, більших за потреби населення та вітчизняної промисловості. При постійному зростанні виробничих витрат доходи від реалізації продукції залишаються на сталому рівні, що стримує модернізацію вітчизняних цукрових заводів та покращення готової продукції.

Проведений нами аналіз внутрішнього середовища дав можливість виявити основні сильні та слабкі сторони бурякоцукрового виробництва. Так, до сильних сторін доцільно віднести наступні:

1. Постійний попит на цукор. Не дивлячись на складну ситуацію у вітчизняній цукровій промисловості, нестабільну політичну та економічну ситуацію, галузь має достатньо великий потенціал. Мова йде не лише про родючість ґрунту, а ще й тому, що у світі зростає споживання продуктів харчування. Ряд країн, що розвиваються, останнім часом демонструють зростання доходів населення, що призводить до збільшення споживання більш дорогих продуктів харчування. І цю нішу могла б заповнити Україна. Щоб досягти успіху, українському бурякоцукровому виробництву необхідно займатися впровадженням нових рішень і прогресивних технологій.

2. Родючість ґрунтів. Ґрунт – основний компонент наземних екосистем, що утворився впродовж геологічних епох у результаті постійної взаємодії біотичних і абіотичних чинників. Підтримання та поліпшення родючості ґрунту, запобігання його виснаженню – запорука високих урожаїв цукрових буряків, зростання добробуту населення та чистоти довкілля.

3. Виробництво екологічних видів палива в якості суміщення. Отримання альтернативних видів палива з цукрових буряків та побічної продукції цукрового виробництва в Україні знаходиться на початковій стадії розвитку та потребує для впровадження здійснення значних вкладень. При виборі напрямів інвестування в цій сфері слід орієнтуватись насамперед на забезпечення оптимального поєднання вирішення продовольчих та енергетичних проблем країни. В перспективі виробництво та експорт біопалива з цукрових

буряків може стати прибутковою галуззю, привабливою як для вітчизняних, так і для іноземних інвесторів. А це, в свою чергу, дасть змогу зменшити енергетичну залежність України, розв'язати проблеми агропромислового комплексу, забезпечити відродження цукробурякового виробництва, здійснити перехід галузі до інноваційної моделі розвитку.

4. Досвід ведення даного виду господарства. Цукровий буряк є важливою технічною культурою, єдиною сировиною цукрових заводів України. Завдяки сприятливим ґрунтово-кліматичним умовам наша держава завжди займала провідне місце за площами посіву цукрового буряку і виробництвом цукру. Звідси конкурентоспроможність та ефективність виробництва цієї культури в Україні є одним із найважливіших елементів підтримки та збереження всього цукрового маркетингового ланцюжка.

Слабкими сторонами бурякоцукрового виробництва в Україні є наступні:

1. Сезонність галузі. Бурякоцукрове виробництво, а тим більше цукрова промисловість – досить виражена сезонна галузь. Це створює певну специфіку виробничого процесу. Тривалість виробничого періоду – одне з корінних питань економіки цукрової промисловості, оскільки від нього залежать необхідні розміри виробничих потужностей заводу, розміщення підприємств, економічна ефективність виробництва. Але тривалість виробничого сезону економічно ефективна тільки до певних меж, бо із збільшенням тривалості соковидобування, вихід цукру, який є важливим показником діяльності цукрової промисловості, знижується, і одночасно зменшується собівартість цукру. Тоді існує оптимальний строк переробки, при якому забезпечується максимальна ефективність виробництва, причому цей строк буде різним залежно від конкретних виробничих умов та обраних критеріїв оптимізації.

2. Висока капіталомісткість виробництва.

3. Значний вплив природно-кліматичних чинників.

4. Низький рівень якісного складу працівників.

5. Деградація матеріально-технічної бази галузі. Хронічний дефіцит коштів у основної маси виробників, постійне вимивання їх через недосконалість системи ціноутворення та посередництво – основні причини технічної

відсталості цукрового виробництва, небажання працювати в такій складній галузі.

6. Надмірна «зарегульованість» галузі. Разом з тим велика кількість нормативно-правових та нормативно-технічних документів, стандартів, технічних регламентів, які діють в цукровій галузі України, не адаптовані до світових і європейських стандартів, що створює певні труднощі при експорті вітчизняного цукру. Три останні роки цукровики стабільно збільшують виробництво цукру з гектара площі, що дає можливість зменшити собівартість цукру.

7. Технологічна складність виробництва.

8. Висока собівартість виробництва цукру.

Таким чином, представлена нами матриця SWOT будується в двох векторах: стан зовнішнього середовища (горизонтальна вісь) і стан внутрішнього середовища (вертикальна вісь). Кожний вектор розбивається на два рівні: можливості й загрози, які були виявлені у зовнішньому середовищі, сила і слабкість потенціалу підприємства, що наведено та деталізовано нами вище. На перетинах окремих складових груп факторів формуються чотири поля (квадранти). Для них характерні певні стратегічні вказівки, які формулюються на основі взаємозв'язків окремих елементів SWOT і які необхідно враховувати під час розроблення стратегії відповідного типу [62, с. 151]. Виявлені можливості розвитку та сильні сторони бурякоцукрового виробництва в Україні дали можливість сформуванню загальної стратегії розвитку, орієнтовану, в першу чергу, на уникнення загроз та подолання слабких сторін:

- збільшення експортного потенціалу за рахунок випуску високоякісної конкурентоспроможної продукції і надання державної підтримки галузі; створення асоціації експортерів цукру; додаткові вкладення у виробництво із цукрової сировини альтернативних видів палива;

- концентрація виробництва у найбільш ефективних товаровиробників; оптимізація площ посіву цукрових буряків та кількості працюючих цукрових заводів; застосування інноваційних технологій; технічне і організаційне переозброєння виробництва; оптимізація тривалості виробничого і фінансового

циклу; підвищення кваліфікаційних якостей працівників;

- розробка конкурентоспроможних ідей та їх реалізація в єдності чотирьох складових бурякоцукрового виробництва: селекція насіння → технології вирощування цукрових буряків → виробництво цукру → вихід на ринок;

- забезпечення збалансованої сировинної і переробної бази за допомогою пільгових кредитів, стимулювання розвитку науки, широке впровадження лізингу в діяльності бурякоцукрових підприємств; залучення грантових коштів на реалізацію розвитку бурякоцукрового виробництва; формування інтеграційних відносин у підприємствах бурякоцукрового виробництва. Таким чином, проведений SWOT-аналіз бурякоцукрового виробництва свідчить, що воно має реальні можливості подальшого успішного розвитку.

2.3. Рівень ефективності бурякоцукрового виробництва

В останні роки кон'юнктура світового ринку цукру та цінова ситуація на внутрішньому ринку України сприяли збільшенню зацікавленості вітчизняних товаровиробників до розширення площ посіву цукрових буряків та виробництва цукру, що потребує в сучасних умовах підвищення ефективності їх діяльності. Одним зі шляхів підвищення ефективності буряківництва в Україні є додержання технологій вирощування цукрових буряків, основними елементами яких є живлення рослин та їх захист від шкідників, хвороб і бур'янів, що разом з ґрунтово-кліматичними умовами забезпечує підвищення урожайності культури та, відповідно, збільшення збору цукру з 1 га. Нарощення урожайності цукрових буряків зумовлено розвитком культури землеробства та підвищенням технологічної дисципліни. Так, якщо в 2001 р. на кожний гектар товаровиробники вносили по 90 кг діючої речовини (д.р.) мінеральних добрив, то в 2019 р. – 245 кг/га д.р., що в 2,7 рази більше. За останні роки особливу увагу сільськогосподарські підприємства приділяли захисту цукрових буряків від шкідників і хвороб, які істотно знижують їх продуктивність. Якщо в 2001 р. від хвороб (переважно від церкоспорозу) було захищено лише 8,9 % площ цукрових буряків до збирання, то в останні роки посіви були повністю захищені. Посіви цукрових буряків також

краще були захищені від бур'янів. Якщо в 2001 р. гербіцидами оброблялося лише 65,9 % посівів, то в останні роки кожне бурякове поле в середньому тричі було оброблено гербіцидами.

За ознакою ґрунтового потенціалу та особливостями кліматичних умов Інститутом біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН визначений буряковий пояс України [39]. Найсприятливішою зоною вирощування цукрових буряків, в якій можна одержувати врожайність коренеплодів в межах 50-65 т/га, є такі області України – Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Хмельницька, Вінницька, Житомирська, Київська, Харківська, Черкаська та, де гарантовано можна одержувати урожайність коренеплодів 50-55 т/га. Менш сприятливою зоною бурякового поясу, в якій можна одержувати врожайність коренеплодів в межах 40-50 т/га є Полтавська, Сумська, Кіровоградська, Чернігівська та Чернівецька області. Решта областей не включені до бурякового поясу та є несприятливими для буряківництва за ґрунтово-кліматичними умовами. Концентрація виробництва цукросировини у потужних спеціалізованих підприємствах дає можливість вирощувати цукрові буряки за інтенсивними технологіями, що забезпечує істотне підвищення їх урожайності та валового збору (таб. 2.5).

Таблиця 2.5

**Динаміка виробництва цукрових буряків в Україні за регіонами,
2015-2019 рр.**

1	Валовий збір, тис.т /			Урожайність, ц з 1 га /			Площа, з якої зібрано врожай, тис.га /		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Україна	14881,6	13967,7	10204,5	474,9	508,5	461,1	313,6	274,7	221,3
Вінницька	2834,2	3149,5	1950,5	492,3	568,9	433,5	57,6	55,3	45,0
Волинська	620,5	528,3	411,7	441,7	434,6	446,0	14,0	12,1	9,2
Дніпропетровська	55,1	53,7	34,9	497,1	488,4	629,9	1,1	1,1	0,6
Донецька	к	к	к	к	к	к	к	к	к

Продовження табл. 2.5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Житомирська	729,6	708,1	600,5	541,3	631,2	419,7	13,5	11,2	14,3
Закарпатська	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Запорізька	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Івано-Франківська	73,0	66,4	49,8	731,1	574,7	572,7	1,0	1,1	0,9
Київська	1049,0	1395,7	838,3	488,5	606,0	443,2	21,5	23,1	18,9
Кіровоградська	586,2	389,4	483,5	386,7	363,2	482,5	15,2	10,7	10,0
Луганська	0,2	0,4	0,3	400,0	400,0	366,7	0,0	0,0	0,0
Львівська	809,2	671,9	619,0	515,2	579,5	564,3	15,7	11,6	11,0
Миколаївська	95,7	–	–	423,2	–	–	2,3	–	–
Одеська	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Полтавська	1445,7	1473,1	1107,0	407,7	439,0	426,4	35,5	33,5	26,0
Рівненська	642,6	723,9	560,1	448,8	537,0	478,9	14,3	13,5	11,7
Сумська	252,3	140,1	к	402,4	440,9	к	6,3	3,3	к
Тернопільська	1736,7	1703,1	1177,1	579,6	495,8	496,5	30,0	34,3	23,7
Харківська	850,4	576,8	250,1	357,6	376,5	435,7	23,7	15,3	5,8
Херсонська	к	–	–	к	–	–	к	–	–
Хмельницька	1982,5	1423,6	1394,9	554,3	498,1	513,3	35,9	28,7	27,2
Черкаська	673,8	704,3	398,8	403,2	518,2	429,9	16,7	13,6	9,2
Чернівецька	к	к	к	к	к	к	к	к	к
Чернігівська	269,3	249,8	216,6	430,9	440,3	420,3	6,3	5,7	5,1

Джерело: побудовано автором за даними Держстату України на основі [76]

Незважаючи на значне збільшення урожайності цукрових буряків в Україні, вона все ще залишається нижчою середньосвітового рівня. Наприклад, у США середня врожайність по країні коливається на позначці 450-500 ц/га, у Німеччині 500-600 ц/га, а у Франції, де природно-кліматичні умови для вирощування цукрових буряків подібні до українських, урожайність становить близько 650-750 ц/га, де з 380 тис. га збирають понад 30 млн. тонн цукрових буряків.

Одним з мотивуючих факторів розвитку виробництва будь-якої продукції, зокрема й цукрових буряків, є обсяги реалізації (табл. 2.6).

Динаміка реалізації цукрових буряків в Україні, тис. т

Показники	Роки					Відхилення (+/-) 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Цукрові буряки	5818,9	10879,4	6244,9	5015,3	4077,7	-1741,2

Проведені розрахунки наочно відображають значні зменшення обсягів реалізації солодких коренів за досліджуваний період, а саме на 1741,2 тис. тонн. Дана ситуація в галузі спостерігається через значне зниження посівних площ під даною культурою.

Протягом досліджуваного періоду спостерігалася значна варіабельність в ефективності виробництва цукрових буряків в Україні, а саме як рівня їхньої собівартості й цін реалізації, так і рентабельності виробництва (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Динаміка виробництва цукрових буряків та його ефективності в Україні, 2015-2019 рр.

Показники	Роки					Відхилення (+/-) 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Ціна реалізації 1 ц, грн.	788,6	848,6	825,3	749,0	753,7	-34,9
Собівартість 1 ц, грн.	579,9	653,0	626,1	715,3	780,5	200,6
Прибуток 1 ц, грн.	218,4	160,6	77,6	-81,5	-120,2	-338,6
Рівень рентабельності (збитковості), %	27,7	24,6	12,4	-11,4	-15,4	-43,1

Джерело: розрахунок автора за даними Держстату України на основі [90]

Враховуючи зниження ціни реалізації з 788,6 грн в 2015 році до 753,7 грн в 2019 році та зростання собівартості за даний період на 200,6 грн за ц., це знизило прибутковість на 338,6 грн за 1 ц., і вже в 2019 році фірми отримали збиток від реалізації цукрових буряків на рівні 120,2 грн. за 1 ц. в 2019 році, а рівень збитковості склав -15,4 %. Наочно динаміку рівня рентабельності (збитковості) відображено на рисунку 2.7.

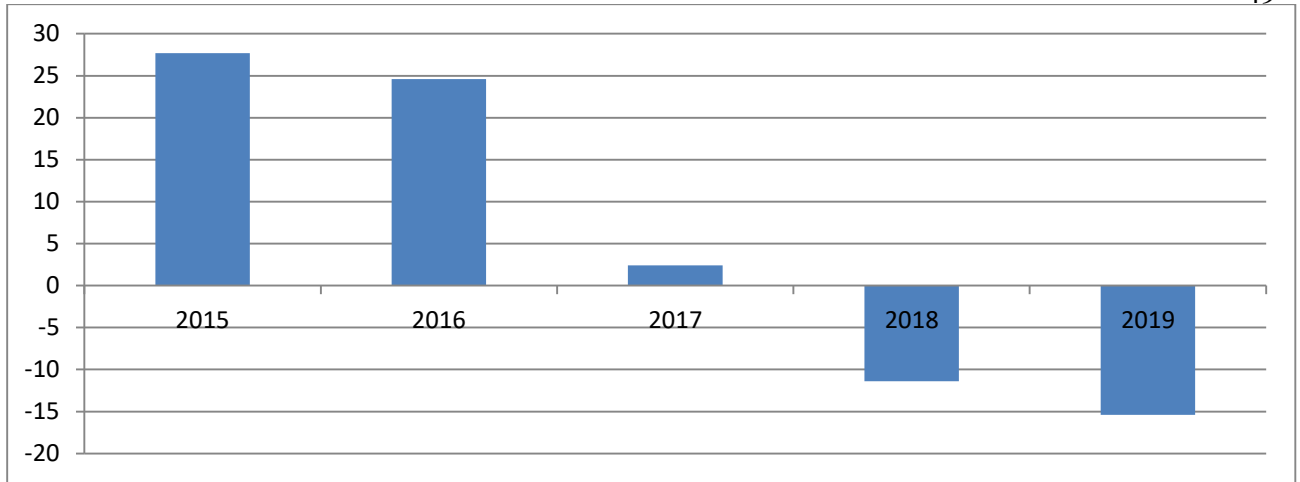

Рис. 2.7 Рентабельність виробництва цукрових буряків в Україні, %

Даний рисунок наочно відображає ті кризові явища в галузі цукробуряківництва за досліджуваний період. Характерним залишається факт, що рентабельність знизилася на 43,1 % і з 2018 року перейшла в збитковість.

Закриття заводів призводить до соціальної напруги в тих регіонах, де вони розташовані, оскільки цукрові заводи відіграють важливу роль у формуванні регіональних бюджетів, забезпечуючи опалення цілих мікрорайонів та робочі місця більшості населенню прилеглих територій бурякосіючих зон.

Ефективність переробки цукрових буряків та виробництва цукру протягом досліджуваного періоду дещо зросла, але знаходиться на низькому рівні, який не забезпечує розширеного відтворення. На це негативно впливає політико-економічна ситуація та різке зростання курсу гривні до долару США. Виробники цукру понесли значні втрати через збільшення вартості насіння цукрових буряків, матеріально-технічних та енергоресурсів, що в свою чергу призвело до зростання собівартості виробництва як цукрових буряків, так і цукру.

На сьогоднішній день, серед експертів поширена думка, що сукупний виробничий потенціал цукрових заводів України використовується максимум на 35-40 %, і для повного забезпечення внутрішнього ринку цукру в Україні достатньо 35-45 цукрових заводів [22].

За твердженням економістів, які займалися вивченням даного питання, щоб досягнути беззбитковості, цукрові заводи повинні працювати не менше 50-60 діб в сезон, а оптимальний термін виробничого сезону має становити

100-120 діб. За результатами дослідження Л. Г. Артеменко, мінімальною собівартість цукру може бути за тривалості виробничого періоду 116 діб, а В. Д. Слюсар вважає, що за розрахункову тривалість виробництва доцільно обирати 100-110 діб. Високий результат роботи цукрового заводу, в першу чергу, залежить від якості цукрових буряків, що переробляються. Основний показник якості цукрових буряків – це вміст цукру. Цукристість буряків урожаю 2019 р. в порівнянні з 2018 р. збільшилась на 0,79 %. Цукристість коренеплодів в цілому по галузі у 2019 р. становила 17,05 %.

Більшість цукрових заводів України мають застаріле обладнання, знос основних фондів яких становить близько 60 %. У таких заводах затрати на переробку цукрових буряків та виробництво цукру в більшості значно вищі, ніж в інших країнах виробників цукру. Вирішення проблем з модернізацією матеріально-технічної бази дозволить забезпечити підвищення його ефективності на 70-80 %.

Через зниження рентабельності та зростання собівартості виробництва цукру, проблеми з сировиною, зменшення посівних площ цукрових буряків, застарілу нормативно-технічну базу та капіталоемність виробництва багато заводів припинили виробляти цукор, більшість з яких просто фізично знищили.

На сьогоднішній день питання переоснащення цукрових заводів не вирішується через відсутність достатніх фінансових ресурсів. Продовжують досить успішно працювати в основному виробники цукру, що входять до складу великих агропромислових об'єднань. Формування вертикальної структури – від вирощування цукрових буряків до збуту цукру – дозволяло знизити ризики виробництва.

За декілька останніх років великі агрохолдинги інвестували значні кошти в переоснащення та модернізацію цукрових заводів, що дало змогу зменшити втрати цукру в процесі виробництва.

Отже, склалася ситуація, за якої збиткові цукрові заводи не мають можливості підвищити ціну на цукрові буряки, яка б забезпечила сільськогосподарським виробникам достатню прибутковість вирощування цукрової сировини. Виходом із цієї ситуації може бути зниження собівартості

виращування цукрових буряків у сільськогосподарських виробників, що проблематично за умов значного зростання цін на технічні засоби, нафтопродукти, мінеральні добрива та інші матеріальні ресурси.

За останні роки в цукровій галузі України сформувалась група вертикально інтегрованих холдингових компаній, які переробляють близько 70-80 % вирощених у країні цукрових буряків. Вони інвестували значні кошти в переоснащення та модернізацію цукрових заводів, що дало змогу зменшити втрати цукру в процесі виробництва та підвищити ефективність переробки. Частка виробництва бурякового цукру найбільшими цукровими компаніями з кожним роком збільшується, а малопотужні заводи через недостатній обсяг фінансування та конкуренцію на ринку змушені закриватися.

Як зазначалося вище, у 2015 році в Україні функціонувало 46 цукрових заводів. Проте, у звітному році 10 найбільших виробників цукру забезпечили 74,2 % сукупного обсягу його виробництва (рис. 2.8).

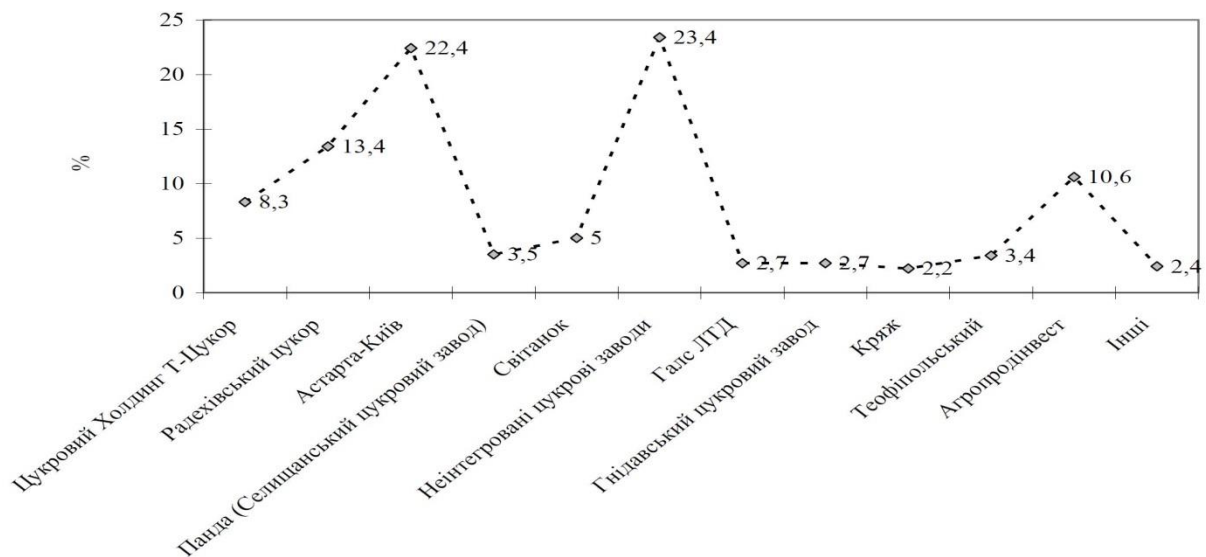

Рис. 2.8. Основні компанії виробники цукру в Україні у 2019 році, %

Джерело: побудовано автором за даними [13]

Лідером даного рейтингу кілька років поспіль залишається товариство з обмеженою відповідальністю «Астарта-Київ» – аграрний холдинг, що спеціалізується на виробництві цукру. На його частку припадало 22,4 % від загального обсягу виробництва цукру в країні. Друге місце посідає «Радехівський цукор», питома вага якого становить 13,4 %.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА

3.1. Організаційно-економічні заходи формування стратегії розвитку та підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва

Організаційно-економічні заходи формування стратегії розвитку та підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва повинні включати в себе процес формування навколо цукрових заводів сировинних зон у вигляді підприємств різних форм власності із застосуванням інтенсивних технологій вирощування цукрового буряка. Таким чином, цукрові заводи будуть максимально стабільно забезпечені сировиною, а бурякосіючі підприємства отримують додаткові фінансові ресурси. Безперебійне постачання сировини на цукровий завод дає можливість максимально задіяти виробничі потужності та сприяти оптимальним строкам переробки коренеплодів, що впливає на зниження собівартості 1 ц цукру. Однак при формуванні сировинних зон потрібно враховувати оптимальність відстаней перевезень цукрового буряка.

Для ефективного виробництва буряків, цукру та біоетанолу необхідне формування збалансованої системи фінансово-кредитного забезпечення за рахунок запровадження іпотечного кредитування та страхування ризиків. Це дасть можливість технічного переоснащення бурякосіючих та переробних підприємств, запровадження сучасних енергозберігаючих технологій, що сприятиме підвищенню якості продукції та її конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішніх ринках.

Встановлено, що розвиток ринку цукру повинен базуватися на принципах поважання інтересів кожного учасника процесу з визначенням пріоритетів, орієнтованих на досягнення загальних цілей. Ринок цукру повинен забезпечувати продовольчу безпеку країни, повноцінне харчування населення за доступними цінами та створювати умови для соціального розвитку сільських територій. Постійною умовою має стати розвиток ринкових відносин та їх

державне регулювання, створення сприятливих умов для руху цукру та виробів з нього, узгодження експортно-імпортних відносин із загальною потребою національного ринку. Узгоджена державна аграрна політика щодо ринку цукру буде ефективною, якщо всі зацікавлені сторони матимуть рівні економічні умови, а створений за підтримки держави реальний діючий механізм сприятиме її реалізації.

Бурякосійні підприємства не мають належної кількості коштів та матеріально-технічних ресурсів, цукрові заводи – обсягів сировини для повного завантаження виробничих потужностей. Відповідно обидві сторони працюють неефективно та не мають зацікавленості до успішного розвитку вітчизняного бурякоцукрового виробництва. У зв'язку з цим виникає необхідність удосконалити організаційно-економічну взаємодію підприємств бурякоцукрового комплексу на основі створення інтеграційного угруповання (кластеру).

Бурякоцукровий кластер – це добровільне територіальне об'єднання виробників та переробників цукрових буряків для забезпечення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства за рахунок формування ефективних внутрішньогалузевих зв'язків, диверсифікації каналів збуту, створення сприятливих умов для залучення вітчизняних та зарубіжних інвестицій, а також адаптації галузі до вимог світового ринку.

Формування аграрних кластерів здійснюється на таких засадах:

- добровільності входження та взаємовизнання прав і обов'язків кожного з незалежних і неформально пов'язаних між собою учасників кластерного утворення;
- об'єднання в дану структуру проходить, коли самі підприємства, установи та інші організації вважають необхідним проведення таких дій для підвищення конкурентоспроможності продукції;
- сумісної праці над виробництвом кінцевої продукції;
- наявності суттєвих інвестиційних ресурсів;
- формування механізму взаємовідносин, який дає змогу одержувати

прибуток не тільки підприємствам, що виробляють або реалізують кінцевий продукт, а всім учасникам кластеру;

- збалансування інтересів суб'єктів кластера – забезпечення рівних економічних умов господарювання і рівновигідність співробітництва для всіх учасників кластера;
- державно-приватного партнерства – співробітництва державних структур і кластерних утворень;
- соціальних перетворень розвитку територій;
- наявності й стану матеріально-технічної бази;
- наявності необхідних для функціонування кластера трудових ресурсів [24].

Кластерна модель розвитку агропромислового комплексу зменшує ризики, пов'язані з технологічними обмеженнями, дає можливість виступати на аграрних ринках у вигляді вагомого учасника, мінімізувати конкуренцію всередині кластеру, чітко оцінювати довгострокову перспективу розвитку та можливість залучення вагомих інвестицій, підвищити рівень інноваційної діяльності; лобіювати інтереси учасників кластеру щодо державної та регіональної аграрної політики, забезпечити ефективний інформаційний обмін між учасниками кластеру, створити систему підготовки спеціалізованих кадрів для забезпечення потреб агропромислового кластеру.

На нашу думку, створення бурякоцукрового кластера дозволить мати важливі переваги:

- підвищується конкурентоздатність учасників кластеру за рахунок впровадження нових технологій;
- прискорюється рух продукції від початкової її стадії до споживача;
- знижується рівень втрат цукросировини та цукру;
- підвищується зацікавленість в об'єктивному визначенні якості сировини (цукристості, забрудненості, виходу цукру тощо);
- економія витрат, оскільки сільськогосподарські господарства та цукрові заводи, що діють спільно, скорочують витрати на виробництво продукції та отримують більшу економічну вигоду;
- консолідоване лобіювання інтересів учасників кластеру в різних органах

місцевої влади.

Кластер має певну властиву йому будову. Ядро кластера зазвичай становлять декілька могутніх компаній, що виробляють однотипну продукцію, при цьому між ними можуть зберігатися конкурентні відносини. Це компанії, що здійснюють експорт своїх товарів та послуг за межі регіону (в т.ч. й на національний ринок країни), тому що саме попит на товари і послуги з боку позарегіональних споживачів означає визнання їх високої конкурентоспроможності [47, с. 31].

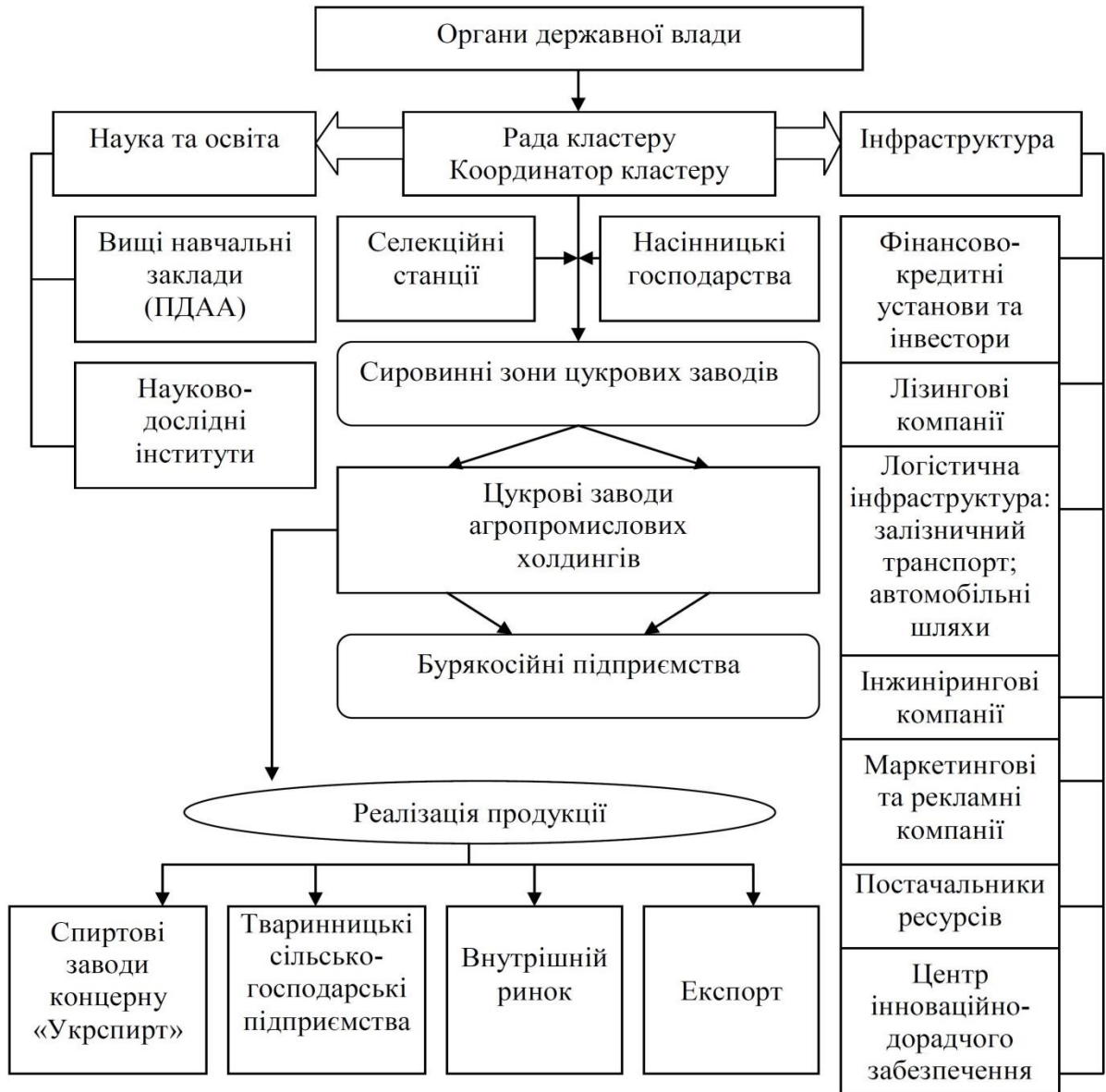
Тому необхідно виділити базові підприємства (підприємства-лідери), визначити основних партнерів, ідентифікувати регіональні можливості (умови факторів виробництва, їх якість та ступінь спеціалізації, умови для конкуренції тощо), визначити пріоритетні ринки збуту продукції.

В організаційній структурі бурякоцукрового кластера важливе значення має науковий та освітній потенціал. Сьогодні багато науково-дослідних інститутів, вищих навчальних закладів та їх структурні підрозділи не мають практичного зв'язку з реальним сільським господарством. Нині надходить дуже мало заказів на наукові розробки, нові технології, кадри. Формування кластера за участю науки та освіти надає переваги як виробничим структурам, так і науковим установам. В свою чергу вузи мають можливість більш ефективно використовувати науково-технічний потенціал при проведенні досліджень та наданні освітніх послуг. З'являються можливості практичного застосування набутих знань, розширення сфери наукової діяльності, отримання коштів на розвиток за рахунок надання консалтингових та інших послуг, влаштування на роботу спеціалістів, які закінчили вищий заклад, на підприємства за спеціальністю.

Не менш важливим елементом організаційної структури бурякоцукрового кластера є розвинена інфраструктура, яка включає в себе фінансово-кредитні установи (банки, страхові компанії, інвестори), організації обслуговуючого та допоміжного призначення (маркетингові, юридичні, постачальники ресурсів, лізингові компанії, логістична інфраструктура, інжинірингові компанії). Фінансово-кредитні установи кредитують та страхують учасників кластеру,

сприяють удосконаленню законодавчої бази, яка регулює правові та фінансово-кредитні відносини в сфері, створюють сприятливі умови для залучення інвестицій учасникам кластеру

Організаційна структура бурякоцукрового кластеру наведена на рис. 3.1.

3.1. Організаційна структура регіонального бурякоцукрового кластеру Джерело: систематизовано автором

Кластер може розвиватися за умови створення сприятливого соціально-економічного середовища для розвитку бізнесу. Участь Полтавської обласної державної адміністрації в проекті має полягати в наступному:

- призначення координатора від місцевої адміністрації;
- регулярна участь у робочих зустрічах, засіданнях підприємств-членів

кластеру з метою визначення та розв'язання проблем галузі;

- забезпечення інформаційної підтримки заходів та проектів в рамках розвитку кластеру;

- координація діяльності учасників кластеру щодо підвищення якості місцевої продукції галузі;

- залучення представників підприємницьких структур до формування кластеру;

- ініціювання заходів з посилення захисту товаровиробників в умовах розвитку відкритості вітчизняного ринку.

Важливим елементом організаційної структури бурякоцукрового кластеру вважаємо створення центру інноваційно-дорадчого забезпечення. Центр інноваційно-дорадчого забезпечення буде займатися дослідженням світових ринків цукру і цукрових буряків, можливих ринків збуту продукції в країні та світі, проводити моніторинг новітніх технологій вирощування та переробки, надавати консалтингові послуги з питань планування, оподаткування, ціноутворення тощо, сприяти залученню інвестицій в галузь.

До бурякоцукрового кластеру можуть приєднуватися сільськогосподарські підприємства-виробники цукрових буряків, сільськогосподарські підприємства тваринницької спеціалізації – споживачі продуктів переробки буряку (жом, патока), спиртові заводи, технологія яких базується на переробці меляси. Також доцільне приєднання до цього кластеру виробників мінеральних добрив.

Організаційно-економічними передумовами створення кластеру є:

- розширення на 15 % площі посіву цукрових буряків;
- підвищення урожайності цукрових буряків на 15-20 %;
- залучення інвестицій до 100 млн. грн щорічно.

До основних переваг як для підприємств – учасників кластеру, так і для регіону в цілому:

на рівні підприємств:

- цукрові заводи будуть забезпечені гарантованими обсягами сировини;
- сільськогосподарські підприємства-виробники цукрових буряків матимуть гарантований збут цукросировини;

- сільськогосподарські підприємства тваринницької спеціалізації матимуть можливість зміцнення кормової бази;

- спиртові заводи отримають гарантовані обсяги сировини;

- місцевий виробник мінеральних добрив отримає гарантовані обсяги збуту продукції;

на рівні регіону:

- підвищення зайнятості населення (зростання чисельності нових робочих місць на 10-15 %);

- підвищення якості життя (щорічне зростання доходів працівників на 15-20 %);

- підвищення економічного розвитку регіону (збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів на 20-25 %).

На нашу думку, створення бурякоцукрового кластеру на базі цукрових заводів надасть можливість поєднання інтересів всіх суб'єктів бурякоцукрового комплексу з метою досягнення найкращих показників їх діяльності при оптимальних витратах (матеріальних і трудових), поліпшити економічні взаємовідносини у бурякоцукровому виробництві. В результаті це дозволить удосконалити систему заготівель цукросировини, скоротити період між вирощуванням цукрових буряків і їх переробкою, оптимізувати відстань щодо перевезень сировини.

Проведене дослідження розвитку бурякоцукрового виробництва показує, що збільшення виробництва цукросировини з високими технологічними якостями є актуальною проблемою для сільського господарства України. Передумовами ефективного виробництва цукрових буряків є визнання на всіх рівнях пріоритетності галузі; підвищення урожайності й якості за рахунок впровадження інтенсивних технологій; поглиблення спеціалізації і концентрації бурякоцукрового виробництва [17, 23, 40, 41, 42, 58].

Для покращення урожайності та збільшення валових зборів цукрових буряків та виробництва цукру необхідно застосовувати сучасні технічні засоби від обробітку ґрунту і до переробки цукрових буряків на цукор. Через нестачу обігових коштів багато підприємств бурякоцукрової галузі постають перед

проблемами щодо забезпечення високопродуктивними сортами і гібридами, відсутність необхідних засобів захисту рослин від бур'янів, шкідників і хвороб, втрат цукрових буряків при збиранні, транспортуванні та зберіганні, недостатньої кількості та високого рівня зношення сільськогосподарської техніки та інших засобів при виробництві цукрових буряків, зношеності потужностей цукрових заводів, що значно впливає на витрати на виробництво цукру.

Застосування інтенсивної технології вирощування цукрових буряків дає можливість отримувати збір коренеплодів на рівні 50,0-60,0 т/га. Цукрові буряки дуже вимоглива культура до попередників. Причому великий вплив на врожайність коренеплодів мають не тільки попередники, а й культури, що вирощуються перед попередниками. Раціональне розміщення цукрових буряків у сівозміні – основа підвищення продуктивності культур сівозміни. Найвищі врожаї коренеплодів у районах достатнього зволоження збирають, коли розміщують їх після озимої пшениці в ланці з багаторічними бобовими травами одного року використання. Багаторічні бобові трави збагачують ґрунт азотом, органічними речовинами, підвищують його родючість, сприяють очищенню полів від бур'янів. На посівах озимої пшениці є можливість за допомогою гербіцидів другий рік поспіль тримати поле чистим від бур'янів.

Характерні ознаки індустріальної інтенсивної технології: концентрація енергетичних, матеріальних і фінансових вкладень на одиницю площі, використання ефективніших засобів виробництва – нових сортів, гібридів, агрохімічних речовин; машин і механізмів; застосування ефективніших технологічних процесів, передових методів організації праці, новітніх досягнень науки і техніки.

Таким чином, організаційно-економічні напрями розвитку бурякоцукрового виробництва пов'язані з його інтенсифікацією за умови дотримання оптимального співвідношення між посівними площами, урожайністю та виробничими потужностями переробних підприємств. Чинниками підвищення урожайності цукрових буряків і їхньої цукристості мають стати не тільки активне використання передових зарубіжних інноваційних

технологій, а й подальше укрупнення посівів. Агропромислові холдинги через кластери мають пов'язуватись із потужними науково-дослідними установами, вітчизняним машинобудуванням та ринковою інфраструктурою, що дасть змогу підвищити рентабельність виробництва цукрових буряків за рахунок зниження їхньої собівартості й стане поштовхом для розвитку усіх сфер бурякоцукрового виробництва.

3.2. Шляхи удосконалення державного регулювання розвитку та підтримки бурякоцукрового виробництва

Як уже встановлено нами, сучасний період розвитку цукробурякового виробництва у світі характеризується його зростанням у країнах-імпортерах цукру і підвищенням рівня самозабезпеченості внутрішнього ринку цукру з цукрових буряків.

Зменшуючи посіви, ці країни нарощують рівень урожайності культури, збільшують обсяги виробництва цукру. Збільшення обсягів виробництва часто супроводжується заходами з обмеження імпорту цукру.

Виробництво цукрових буряків характеризується такими особливостями, які варто враховувати в державному регулюванні для підвищення його ефективності. По-перше, дані свідчать про існування залежності між величиною оброблюваних площ та врожайністю. По-друге, поряд із розміром посівних площ велике значення має ефективність виробництва цукрових буряків за однакових виробничих витрат.

Вирощування цукрового буряка є дорожчим, ніж, скажімо, соняшнику або пшениці [57, с. 205-215]. Важливим фактором, який сприяє спеціалізації певних господарств на вирощуванні цукрового буряка, є те, що отримання високої врожайності потребує кваліфікованого персоналу, зокрема ефективного менеджменту. За своєю суттю, це достатньо складне і вимогливе з технологічної точки зору підприємництво, у якому важливим є формування стабільних учасників ринку, накопичення професійного досвіду. Самі лише сприятливі природно-кліматичні умови не гарантують успіх цього бізнесу. Таким чином,

державна політика щодо бурякоцукрового виробництва має бути спрямована на підтримку саме великих спеціалізованих господарств, які розміщені насамперед у бурякосіючих областях (Вінницька, Волинська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Черкаська). Фінансова підтримка господарств із нижчим рівнем врожайності, на наш погляд, може застосовуватися лише як тимчасовий захід для відновлення посівних площ і обов'язково має супроводжуватися стимулами для ефективного виробництва.

Важливим резервом підвищення урожайності й цукристості цукрового буряку є активне використання інноваційних розробок, новітніх інтенсивних технологій. Цього можна досягти за допомогою використання у виробництві цукрових буряків на взаємовигідних засадах науково-дослідного та інноваційного потенціалу профільних науково-дослідних установ, насінневих заводів. В наш час практично втрачено організаційно-економічний механізм взаємодії науки та аграрного виробництва. Альтернативою в сучасних умовах може бути використання кластерного підходу до вирішення науково-виробничих завдань.

Нагальною проблемою вітчизняних виробників цукру та цукровмісних продуктів є розширення ринків збуту продукції. Важлива роль у цьому процесі належить державі. Як один зі шляхів доступу до ринку цукру ЄС можна запропонувати організацію спільного підприємства (можливо, з використанням механізму державно-приватного партнерства) за участю європейських інвесторів для організації експортних поставок цукру відповідно до стандартів якості Європейського Союзу.

Підвищенню ефективності функціонування бурякоцукрового комплексу України сприятиме цілеспрямована державна підтримка розвитку виробництва біопалива (біоетанол, біогаз) на базі цукрових заводів. В умовах невизначеності вітчизняного ринку цукру й цукристих продовольчих товарів на міжнародному рівні цукор, який виробляється понад потребу внутрішнього ринку, доцільно виробляти у вигляді сиропу, що служить сировиною для подальшого виробництва біологічних видів пального, зокрема паливного етанолу як добавки до бензинів.

Спрямування вільних потужностей спиртових заводів на виробництво біоетанолу-сирцю з подальшою переробкою в біоетанол на великих заводах із зерновою сировиною дасть змогу значною мірою вирішити їх сировинну та екологічну проблему, зберегти робочі місця, зняти соціальне напруження в місцях розташування цих заводів, забезпечити надходження податків до місцевих бюджетів та раціонально використати післяспиртову барду на відгодівлю худоби.

В умовах функціонування регульованої ринкової економіки ефективність і подальший розвиток бурякоцукрового виробництва повинен досягатися за рахунок раціонального поєднання дієвих ринкових і державних регуляторів, що діють на основі об'єктивних економічних законів.

Під раціональним поєднанням державного і ринкового регулювання бурякоцукрового виробництва потрібно розуміти використання систем, форм, методів та інструментів, які втілюють у собі поєднання ринкових регуляторів функціонування і відтворення виробництва та державного регулювання [18].

Для ефективного розвитку бурякоцукрового виробництва необхідно сформувати збалансовану систему фінансово-кредитного забезпечення за рахунок запровадження іпотечного кредитування та страхування ризиків виробництва. Це дасть можливість забезпечити технічне і технологічне переоснащення підприємств-виробників цукросировини і цукру, запровадити ефективні енергозберігаючі технології та підвищити якість продукції та її конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішніх ринках. Крім того, підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва в Україні можливе в наслідок переоснащення цукрових заводів для виробництва біопалива.

Законодавча та нормативна база має стимулювати зростання обсягів виробництва та споживання продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках. Тому необхідно розглянути можливість відміни мінімальних закупівельних цін на цукор. В умовах ринкової економіки бізнесу складно реагувати на коливання ринку та утримувати позицію з мінімальною ціною. Тому доцільно обмежитися лише квотуванням обсягів виробництва та реалізації продукції. Це поширений спосіб державного регулювання ринку, в тому числі в європейських країнах,

який задовольняє інтереси держави та бізнесу. При цьому цінові коливання на цукор можливо регулювати шляхом проведення Аграрним фондом закупівель або з державного інтервенційного фонду.

Таким чином, спільними зусиллями аграрного бізнесу та державних владних установ можна підвищити ефективність функціонування галузі та наповнення державного і місцевих бюджетів [45].

В Україні є резерви нарощування виробничих потужностей та обсягів продукції. Так, на сьогодні наявна значна кількість законсервованих цукрових заводів, які при забезпеченні необхідною кількістю сировини можуть відновити свою виробничу діяльність або можуть бути перепрофільовані на виробництво біологічних видів палива.

Стратегічні напрями розвитку бурякоцукрового виробництва, за рахунок оптимального поєднання виробництва цукросировини та цукру, передбачають підпорядкування його діяльності потребам внутрішнього і зовнішнього ринків.

Подальший розвиток бурякоцукрового виробництва України потребує комплексної системи постійних і довгострокових заходів на рівні державної програми з відповідними законодавчими та регулюючими механізмами. Для розв'язання проблеми необхідно забезпечити структурні, функціональні, енергетичні, сировинні та інвестиційні зміни, які повинні визначатися таким комплексом дій:

- розробка програм реструктуризації та технічного переобладнання бурякоцукрового комплексу;
- формування державної політики в сфері виробництва цукрових буряків і цукру та оптової торгівлі цукром, спрямованої на захист економічних інтересів держави, прав споживачів і вітчизняних товаровиробників;
- розробка і здійснення програм організації з виробництва обладнання, приладів, машин та систем для підприємств бурякоцукрового комплексу;
- розробка нормативно-законодавчої бази щодо формування і подальшого функціонування ринку цукру та продуктів його переробки;
- інтеграція товаровиробників і переробників цукросировини з метою збільшення обсягів виробництва цукрових буряків, зниження їх собівартості та

підвищення якості;

- ініціювання заходів для запобігання незаконного ввезення цукру та насіння цукрових буряків;

- розробка спільної програми дій на зовнішніх ринках цукру з метою визначення концепції і вироблення загальної стратегії їх формування;

- співпраця із закордонними спілками цукровиробників;

- налагодження співробітництва з країнами, які не мають власного цукрового виробництва. Таке співробітництво має будуватись на умовах міждержавної виробничої кооперації, використовуючи можливості українських цукрових заводів по переробці цукру-сирцю тростинного;

- вивчення і розповсюдження передового світового досвіду в галузі буряківництва та цукроваріння;

- створення вітчизняних і спільних високопродуктивних гібридів з високою якістю насіння та технологічними якостями сировини;

- збільшення питомої ваги високопродуктивних гібридів з переходом на них протягом 2-3 років на всій площі;

- забезпечення внутрішньої сертифікації насіння еліти і фабричної генерації з видачею сертифіката встановленого зразка;

- вирішення питання щодо реального надання пільгових кредитів, як це передбачено Законом України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру»;

- здійснення оснащення машинно-технологічних станцій при цукрових заводах та забезпечення необхідною кількістю засобів захисту рослин за рахунок виділення коштів по лізингу;

- передбачити державну підтримку в забезпеченні цукрових заводів паливно-мастильними матеріалами;

- переорієнтація цукрових заводів на виробництво цукровмісних продуктів (меляса, сиропи та ін.) для випуску паливного етанолу, використовуючи наявну нормативно-правову базу та напрацьований досвід.

При формуванні функцій державного регулювання бурякоцукрового виробництва важливе значення необхідно надавати визначенню цілей, завдань і

моделей їх виконання, оскільки від цього буде залежати стратегічний розвиток бурякоцукрового виробництва та якість ліквідації системних проблем, негативних тенденцій, накопичених за роки реформування аграрного сектора.

Стратегічні цілі державного регулювання бурякоцукрового виробництва повинні бути спрямовані на:

- розробку та затвердження правового підґрунтя розвитку аграрного виробництва;
- визначення цілей розвитку бурякоцукрового виробництва, спрямованих на ефективне використання виробничих ресурсів у ньому;
- вирівнювання сукупного попиту і сукупної пропозиції на ринку цукру;
- підтримання стабільної економічної ситуації в галузі;
- перерозподіл доходів, спрямованих на згладжування відмінностей в доходах сільськогосподарських виробників;
- захист внутрішнього продовольчого ринку;
- забезпечення і підтримання продовольчої та енергетичної безпеки в країні.

Виходячи з цього, визначено основні завдання державного регулювання бурякоцукрового виробництва:

- розвиток сільськогосподарських і переробних виробництв;
- імпортозаміщення та забезпечення продовольчої безпеки країни;
- збереження балансу і паритету сільського господарства по відношенню до інших галузей вітчизняної економіки;
- надання державної підтримки товаровиробникам на зовнішніх і внутрішніх ринках;
- підвищення рівня зайнятості на селі.

На основі проведеного дослідження нами запропоновано механізм державного регулювання бурякоцукрового виробництва, спрямований на забезпечення необхідної кількості якісного для населення цукру (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Модель механізму державного регулювання бурякоцукрового виробництва

Джерело: розроблено автором

Перераховані вище цілі, завдання та напрями державного регулювання бурякоцукрового виробництва базуються на вирішенні проблеми збереження та

примноження ресурсного потенціалу аграрного сектору. Для цього використовується системний підхід державного регулювання, спрямований на раціональне використання наявних ресурсів. Відповідно, в сучасних умовах актуальним є виділення ресурсів в механізмі державного регулювання бурякоцукрового виробництва, оскільки за відсутності або дефіциту ресурсів ефективне функціонування механізму державного регулювання неможливо.

Отже, для ефективного ринкового розвитку бурякоцукрового виробництва потрібно забезпечувати комбінацію елементів конкуренції та державного регулювання. Держава має створити в бурякоцукровому виробництві конкурентне середовище для того, щоб капіталомістке та пов'язане з ризиками неврожаю виробництво цукру концентрувалося у найбільш ефективних виробників.

3.3. Перспективи розвитку виробництва цукрових буряків як сировинної бази для отримання цукру та біоетанолу

Невиваженість політики державних органів влади щодо розвитку бурякоцукрового виробництва та недосконалість цінового механізму призвели до втрати у сільськогосподарських товаровиробників інтересу до вирощування цукрових буряків. Це, в свою чергу, спричинило недонавантаження виробничих потужностей багатьох цукрових заводів.

Значні резерви відновлення виробництва цукрових буряків в Україні пов'язані з енергетичними чинниками, оскільки з категорії сировини для виготовлення продуктів харчування буряки перемістилися в категорію енергетичних продуктів. Використання побічної продукції виробництва цукру для виготовлення біоетанолу сприятиме збільшенню потреби в сировині та підвищенню ефективності виробництва цукрових буряків. Тому Україна, яка може виробляти цукор та енергетичні продукти із цукрових буряків, повинна активно розвивати галузь буряківництва з метою забезпечення своєї не тільки продовольчої безпеки, а й економічної незалежності.

В умовах загострення проблеми забезпечення України енергоносіями

доречно прискорити та урізноманітнити виробництво альтернативних видів палива (зокрема біоетанолу), що набуває особливої важливості під час фінансово-економічної кризи, яка провокує низку соціальних негараздів, пов'язаних зі зниженням рівня зайнятості населення на традиційних виробництвах.

В умовах кризи в цукробуряковій галузі, загострення проблеми забезпечення України енергоносіями та зменшення попиту на білий буряковий цукор доречно прискорити виробництво біоетанолу на основі цукрових буряків. Традиційним для України є виробництво біоетанолу з відходів цукробурякового виробництва – меляси, проте його можна виробляти і з проміжних продуктів переробки солодких коренеплодів: бурякового (дифузійного) соку, цукрового сиропу, зеленої патоки тощо. Саме використання проміжних продуктів дає змогу збалансувати потреби України в цукрі та зберегти й розширити земельні площі під вирощування цукрових буряків за рахунок виробництва біоетанолу.

Останніми роками у світі стрімко розвивається виробництво біоетанолу, особливо у США та Бразилії. У цих країнах найрозповсюдженішими є паливні суміші з вмістом етанолу 5,7 та 10 %. У Бразилії на виробництво етанолу використовується близько половини урожаю цукрової тростини, країна є найбільшим у світі експортером цієї продукції.

Проте, найбільш довгоочікуваним впровадженням для України на шляху розвитку біотехнологій є удосконалення нормативної правової бази. Важливим кроком на шляху розвитку біоенергетики в Україні стало прийняття 24 травня 2012 року Верховною Радою України законопроекту про розвиток виробництва та споживання біологічних палив, що визначає правові засади регулювання обігу (виробництва і споживання) біологічних палив, які базуються на основі використання джерел відновлюваної сировини та біохімічних методів її переробки.

Територіальна концентрація виробничих потужностей вирощування цукрових буряків, цукрових та спиртових заводів – це умова, сприятлива для використання цукрових буряків не тільки для випуску цукру, а й виробництва

біоетанолу.

Спрямування вільних потужностей спиртових заводів на виробництво біоетанолу-сирцю з подальшою переробкою в біоетанол на великих заводах із зерновою сировиною дасть змогу значною мірою вирішити їх сировинну та екологічну проблему, зберегти робочі місця, зняти соціальне напруження в місцях розташування цих заводів, забезпечити надходження податків до місцевих бюджетів та раціонально використати післяспиртову барду на відгодівлю худоби.

Біоетанол – спирт етиловий, зневоднений, виготовлений з біологічно відновлюваної сировини, як пальне може використовуватись у звичайних двигунах у вигляді 15 % суміші з бензином без зміни їх конструкції. Додавання етанолу до бензину підвищує октанове число останнього. Встановлено, що кожні 3 %, що додаються до бензину, збільшують його октанове число на 1-1,5 одиниці. В Україні біоетанол виробляється в основному державними спиртовими заводами за наявності у них ліцензій, переліки яких визначаються Кабінетом Міністрів України.

В країнах Західної Європи етанол вже давно використовують як добавку до бензину. Екологічна та енергетична кризи спричинили у світі активізацію виробництва біоетанолу. За даними Міжнародного Енергетичного Агентства «International Energy Agency», в світі більше половини виробленого етанолу використовується як біопаливо. За різними джерелами в останні двадцять років виробництво етанолу у світі збільшилось у 8 разів – від 32 до 50 млрд літрів, з них близько 4 млрд л – харчового, 8 млрд – для хімічної промисловості та пального. В найближчі роки його виробництво зросте до 60 млрд л щорічно [20].

Із розрахунку на 1 га площі цукрових буряків виробництво біоетанолу різнитиметься не тільки від виходу з одиниці сировини, а й урожайності культури. Так, при врожайності коренеплодів 350 ц/га з 1 га можна отримати до 3500 л біоетанолу, а за врожайності 600 ц/га – до 6 тис. л (табл. 3.1).

Виробництво біоетанолу з цукрових буряків із розрахунку на 1 га при різних рівнях врожайності коренеплодів і виході спирту, л/га

Урожайність, ц/га	Вихід біоетанолу з 1 т цукрових буряків	
	80 л	100 л
350	2800	3500
400	3200	4000
450	3600	4500
500	4000	5000
550	4400	5500
600	4800	6000

Джерело: [49]

Відповідно до технологій, які діють на вітчизняних спиртових заводах, з 1 т цукрових буряків, перероблених на цукор, при виході меляси 4,7 % до маси перероблених буряків може бути вироблено 14,3 л біоетанолу [52].

Організаційно-економічні заходи держави щодо стимулювання виробництва та споживання біопалива повинні включати:

- визначення джерел і напрямків фінансування у сфері біопалив;
- створення системи державних стандартів у сфері біопалива, які містять нормативно-технічні показники споживчої якості, нормативи енергетичної цінності, екологічної безпеки та показники щодо безпеки праці і здоров'я людини;
- застосування у сфері біопалива економічних важелів і стимулів, передбачених законодавством України для підприємств, установ, організацій і громадян, діяльність яких пов'язана з розробками і впровадженням маловідходних ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій у процесі використання біопалива;
- надання юридичним і фізичним особам субсидій, дотацій, податкових, кредитних та інших пільг, встановлених відповідними законами України для стимулювання розробок і впровадження нових технологій, обладнання, матеріалів у процесі виробництва та споживання біопалива;
- стимулювання підприємств виробників машин, механізмів, приладів, енергетичних установок, інших технічних засобів та пристроїв для них, що працюють на біопаливі, а також підприємств, установ, організацій і громадян, які

переобладнують технічні засоби, що працюють на традиційних видах палива, для споживання біопалива;

- стимулювання запровадження новітніх технологій у сфері біопалива шляхом створення пільгового режиму інвестиційної та іншої господарської діяльності іноземним інвесторам;

- створення спеціального інформаційного фонду з метою накопичення, систематизації та поширення інформації про наявність в Україні біопалива.

Фінансування заходів щодо стимулювання виробництва та споживання біопалива пропонується здійснювати за рахунок коштів підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, коштів державного та місцевого бюджету, інших не заборонених законом джерел.

Розвиток промислових потужностей з переробки енергетичних видів сільськогосподарської продукції сприятиме створенню нових робочих місць, зниженню соціальної напруги на селі, активізації розвитку аграрно-продовольчого ринку; забезпеченню утилізації надлишків сільськогосподарської продукції та супутніх (побічних) продуктів промислової переробки сільськогосподарської продукції, упереджуючи ризики перевиробництва сільськогосподарської продукції; розширенню асортименту аграрнопродовольчих товарів та виробництву нових видів біоенергетичних продуктів; забезпеченню енергетичної незалежності країни; створенню умов для екологічності природного середовища.

Оскільки цукрові буряки у сільському господарстві залишаються основними джерелом багатства нашої країни, важливими продовольчими та стратегічними продуктами, то зрозуміло, що прогнозування їх виробництва є обов'язковим на даному етапі розвитку нашої країни.

Прогноз - науково обґрунтований висновок про майбутні події, про перспективи розвитку процесів, про можливі наслідки управлінських рішень.

Прогнозування передбачає використання різноманітних методів і прийомів для оцінки майбутнього розвитку досліджуваного процесу. В практиці прикладного прогнозування використовують різні методи: статистичні (прогнозна екстраполяція), функціонально-ієрархічні (прогнозні сценарії), методи

структурної аналогії, імітаційного моделювання, експертні оцінки. Кожен метод має свої особливості, позитивні якості й вади, свої межі використання.

Враховуючи світовий досвід щодо використання цукросировини для виробництва біоетанолу як альтернативного пального, доцільно було б його впровадити на цукрових заводах України. Потреба у диверсифікації виробництва продукції цукробурякового підкомплексу визначається не тільки високою залежністю країни від імпорту енергоресурсів, а й необхідністю мати резервні потужності для переробки надлишку виробленої продукції, зважаючи на циклічний і ризиковий характер цукробурякового виробництва. На основі розроблених прогнозних моделей, які описують рівень урожайності цукрових буряків і виробництва цукру в Україні за 2015-2019 рр., здійснено прогноз урожайності цукрових буряків та виробництва цукру (рис. 3.3).

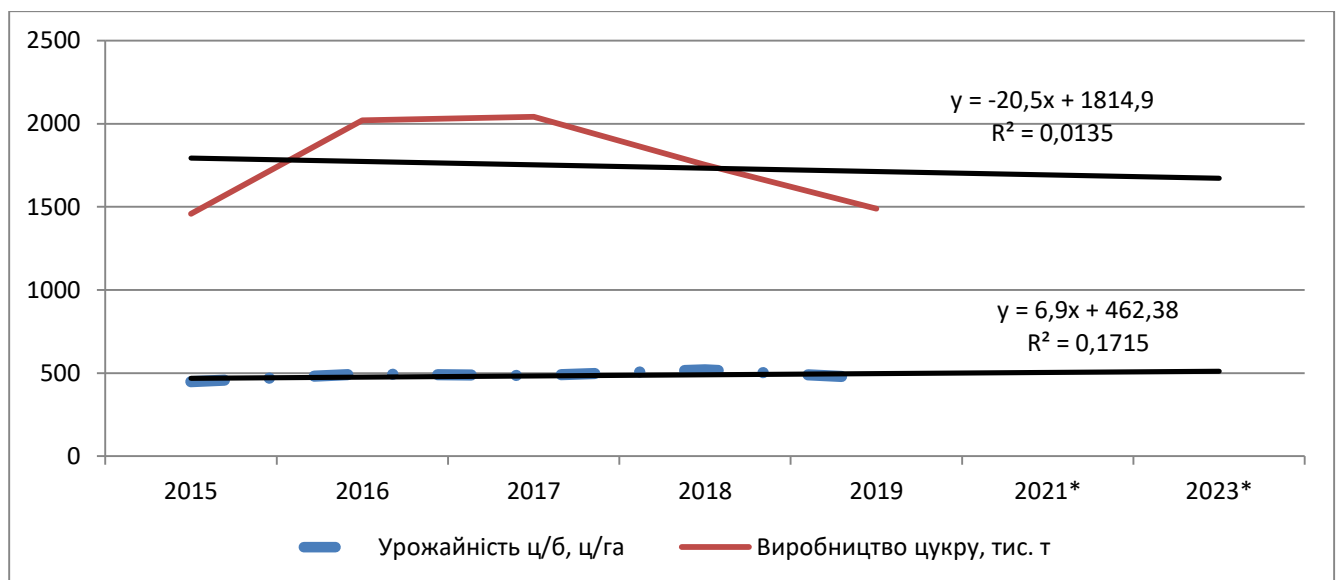

Рис. 3.3. Прогноз динаміки урожайності цукрових буряків та виробництва цукру.

Джерело: власна розробка автора.

Прогноз передбачає підвищення урожайності до 500 ц/га, але все ж незначне зменшення обсягів виробництва бурякового цукру. Отже, незначне скорочення обсягів виробництва не є перешкодою для впровадження біопального в Україні, зокрема шляхом диверсифікації виробництва продукції цукробурякової галузі.

ВИСНОВКИ

У роботі знайшло вирішення важливе наукове завдання щодо розробки й обґрунтування теоретичних і прикладних засад формування стратегії розвитку та підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва. Результати дослідження дали змогу дійти таких основних висновків:

1. Встановлено, що головними проблемами розвитку бурякоцукрового виробництва в Україні є відсутність чіткого регулювання ринку, висока собівартість цукру, погіршення матеріально-технічного забезпечення бурякосіючих господарств і цукрових заводів. В умовах ринкової економіки розвиток бурякоцукрового виробництва повинен відбуватися на основі раціонального поєднання ринкового саморегулювання і державних регуляторів, що діють на основі об'єктивних економічних законів. Основними завданнями державного регулювання бурякоцукрового виробництва є: забезпечення сталого розвитку бурякосіючих підприємств і цукрових заводів; забезпечення продовольчої та енергетичної безпеки держави; збереження балансу й паритету бурякоцукрового виробництва відносно інших галузей сільського господарства; надання державної підтримки товаровиробникам на зовнішньому та внутрішньому ринку; підвищення рівня зайнятості на селі.

2. Інтеграція зусиль на всіх управлінських рівнях і формування відповідно до цього державної стратегії розвитку та підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва повинно забезпечити його стабільне функціонування на основі єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства для стабільного забезпечення населення країни якісною, безпечною, доступною цукровою сировиною і біопаливом. Метою такої стратегії має бути розширення можливостей залучення інвестицій для модернізації техніко-технологічної бази та збільшення обсягів виробництва на основі забезпечення технічних, санітарних і фітосанітарних норм екологічності виробничих процесів та продукції відповідно до міжнародних вимог, виробництва біоетанолу й інших альтернативних видів біопалива, запровадження державної політики стимулювання експорту цукру, наукового супроводу галузі.

3. Стан розвитку бурякоцукрового виробництва в Україні свідчить, що на цукрові заводи в 2019 році прийнято 9658 тис. тонн цукрових буряків з цукристістю в середньому 16,26 %, вироблено 1490 тис. тонн цукру. У 2019 році площі під цукрові буряки скоротилися на 7,7 тис. га у порівнянні з 2015 роком. У той же час можна відмітити позитивну тенденцію до зростання середньої врожайності цукрових буряків з 448,2 до 470,3 ц / га. Враховуючи зниження ціни реалізації з 788,6 грн в 2015 році до 753,7 грн в 2019 році та зростання собівартості за даний період на 200,6 грн за ц., це призвело до зменшення прибутковості на 338,6 грн за 1 ц., і вже в 2019 році фірми отримали збиток від реалізації цукрових буряків на рівні 120,2 грн. за 1 ц. в 2019 році, а рівень збитковості склав -15,4 %.

4. Визначено, що для стратегічного розвитку бурякоцукрового виробництва (повного забезпечення внутрішньої потреби в цукрі, розвитку експорту цукру і розвитку виробництва біопалива) важливою умовою є інтеграція структур з виробництва й переробки цукрового буряку із профільними науково-дослідними установами, насінневими й машинобудівними заводами, виробниками добрив і засобів захисту рослин за кластерним принципом та інвестиції у виробництво цукрових буряків. Інтеграторами таких кластерів у бурякосіючих зонах мають виступати різні організаційно-правові суб'єкти господарювання або профільні науково-дослідні установи, які визначатимуть довготривалу господарську та інноваційну стратегію всіх учасників формування. Політика держави має бути спрямована на розвиток та зміцнення фінансово потужних холдингів як центрів кластерних формувань і стимулювання інноваційного розвитку й підтримки бурякоцукрового виробництва. Обов'язковою умовою становлення кластерних формувань є стабільність державної політики, її стратегічна спрямованість на використання експортного потенціалу агропромислового виробництва, налагодження ефективного державно-приватного партнерства.

5. Механізм державного регулювання бурякоцукрового виробництва має передбачати створення ефективної системи захисних заходів на цукровому ринку, удосконалення механізму квотування виробництва цукру та біоетанолу,

встановлення мінімальної ціни на цукровий буряк, цукор та біоетанол у межах квоти, яка б гарантувала прибутковість виробництва і його розширене відтворення. Розроблена модель механізму державного регулювання бурякоцукрового виробництва має бути спрямована на забезпечення необхідної кількості якісного і доступного для населення цукру, гарантування продовольчої й зміцнення енергетичної безпеки держави.

6. Налагодження функціонування біоетанолового виробництва на основі бурякоцукрової сировини дасть змогу вирішити низку завдань стратегічного спрямування: організувати виробництво альтернативного екологічно безпечного джерела енергії для громадських і особистих потреб, що зменшить шкідливі викиди в атмосферу та збереже від забруднення навколишнє середовище. Розвиток промислових потужностей з переробки енергетичних видів сільськогосподарської продукції сприятиме створенню нових робочих місць, зниженню соціальної напруги на селі, активізації розвитку агропродовольчого ринку, забезпеченню утилізації надлишків сільськогосподарської продукції та супутніх (побічних) продуктів її промислової переробки, упередженню ризиків перевиробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник. За ред. П. Т. Саблука та ін. Вип. 6. К. : ІАЕ УААН, 2003. 764 с.
2. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу : [підручник]. В. Г. Андрійчук. К. : КНЕУ, 2013. 779 с.
3. Бабенко А. Г. Аналіз функціонування бурякоцукрового підкомплексу України. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2015. Вип. 5 (64) С. 50–53.
4. Білоусова Н. «Тягар» солодкого дефіциту: цукор подорожчає на 8-15 %. День. 2010. № 206. С. 5.
5. Богданович О. Г. Аналіз ефективності діяльності підприємства на засадах узгодження інтересів груп економічного впливу. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. № 1. С. 45–58.
6. Боляновська Д.С. Стан і проблеми ринку цукру в Україні. Збірник наукових праць національного університету «Львівська політехніка». 2010. № 3(12). С. 167–170.
7. Варченко О. М. Економічний механізм регулювання ринку біопалива у провідних країнах світу. Вісник аграрної науки. 2009. № 11. С. 62-67.
8. Варченко О. М. Якість продукції як основний чинник забезпечення конкурентоспроможності бурякоцукрової галузі. Вісник ЛАДУ. Сер. Економіка АПК. 2003. № 10 (2). С. 27-33.
9. Горвий Л. Ф. Перевага біофунгіцидів екологічно чиста продукція. Дім, сад, огород, 2005. № 5. С. 18.
10. Дехтяр Н. А. Ефективність фінансів державного сектору економіки: сутність, значення та фактори формування. Інноваційна економіка. 2011. № 1. С. 194- 201.
11. Динько І. Сучасний стан цукрової галузі України: проблеми та перспективи розвитку. Економіст. 2012. № 4. С. 40-41.
12. Економічна енциклопедія : У 3 т., [ред. кол. : С. В. Мочерний (відп. ред) та ін.] К. : ВЦ Академія. 2002. 952 с.

13. Економічна енциклопедія: [у 3 т.]. Відп. ред. С. В. Мочерний та ін. К. : Видавничий центр «Академія», 2000. Т. 1. 864 с.
14. Економіка підприємства: підручник. [За заг. ред. С. Ф. Прокопівного. Вид. 2-ге, перероб. та доп.]– К. : КНЕУ, 2009. 449 с.
15. Економіка підприємства: підручник. [За ред. А. В. Шегди.] К. : Знання, 2006. 614 с.
16. Закон України «Про державне регулювання виробництва і реалізацію цукру»: закон України від 09.12.2012 року №75814-ВР URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
17. Зубенко В. Ф. Буряківництво. Проблеми інтенсифікації та ресурсозбереження. 2 доповнене видання. К. : НВП ТОВ «Алфа стевія ЛТД» .– 2007. 486 с.
18. Імас Є. В. Розвиток цукробурякового виробництва та ринку цукру в Україні : [автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. доктора економ. наук.: спец. 08.07.02 «економіка сільського господарства і АПК»]. К. : 2004. 43 с.
19. Калетнік Г. М. Перспективи економічного зростання вітчизняного бурякоцукрового виробництва. Вісник аграрної науки. 2009. № 11. С. 68-70.
20. Калетнік Г. М. Розвиток ринку біопалив в Україні: моногр. Аграр. наука, 2008 427 с.
21. Кваша С. М. Наукові підходи до регулювання аграрного ринку. Економіка АПК. 2006. № 7. С. 42-45.
22. Кисіль М. І. Тенденції і напрями аграрного інвестиційного процесу. Економіка АПК. 2002. № 4. С. 66-71.
23. Коденська М.Ю. Цукробурякове виробництво України. К. : ДОП ІАЕ УААН, 1998. 55 с.
24. Коляденко С. В. Кластери як один з інтегрованих формувань в АПК. Збірник наукових праць ЧДТУ. 2010. С. 256-260.
25. Конкурентоспроможність українського цукру на національному та світовому ринках вимога часу: матеріали міжнародної науково-технічної конференції цукровиків України (Київ, 25-27 березня 2014 року). Національна

асоціація цукровиків України, Національний ун-т харчових технологій. К.: «Цукор України», 2014. 212 с.

26. Коротинський О. В. Цукрова галузь України Вісник цукровиків України. 2014. № 12 (103). С. 9–12.

27. Корнелюк В. Економічна ефективність виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах. Вісник ЛДАУ. Сер. Економіка АПК. 2005. № 12. С. 332-339.

28. Лесечко М. Д. Основи системного підходу: теорія, методологія, практика. Львів : УАДУ, 2002. 300 с.

29. Макконелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы, политика. Изд. М. : ИНФРА М, 1999. 974 с.

30. Мацебера А. Г. Насіння цукрових буряків: Проблеми теорії та практики виробництва, підготовки, використання насіння цукрових буряків в Україні. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. 180 с.

31. Методичні підходи щодо інвестування розвитку цукробурякового виробництва. К. : ННЦ ІАЕ, 2005. 46 с.

32. Мудрак Р. П. Фактори ціноутворення ринку цукру в контексті забезпечення продовольчої безпеки. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки. Полтава : ПДАА. 2011. Вип. 2. Т. 1. С. 160–167.

33. Національна асоціація цукровиків України «Укрцукор» : [Електронний ресурс]. режим доступу : <http://www.ukrsugar.com.uk>.

34. Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

35. Оперативно-статистичні матеріали цукровиків України «Бурякоцукровий комплекс України» К. : «Цукор України», 2019. 201 с.

36. Основи стандартизації, управління якістю та сертифікації продукції рослинництва : навч. посіб. – [2-ге видання, перероблене та доповнене]. К., 2006. 620 с.

37. Офіційний сайт сільськогосподарського департаменту США. URL: <http://www.usda.gov>.

38. Півень В. П. Складові високої ефективності буряківництва К. : Урожай, 1986. 32 с.
39. Роїк М. В. Буряки. К., 2001. 320 с.
40. Роїк М. В. Високоінтенсивні технології вирощування цукрових буряків. К. : Вид-во ІЩБ УААН, 2002. 24 с.
41. Руга С. Аналіз формування виробничих затрат на вирощування цукрових буряків. С. Руга. Вісник ЛДАУ. Сер. Економіка АПК. №10(2). Львів, 2003. С. 122.
42. Румик І. І. Організація ефективного виробництва цукрових буряків в аграрно-промислових формуваннях. Агроінком. 2003. № 1-2. С. 63-65.
43. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства : підруч. Тернопіль : «Економічна думка», 2006. 390 с.
44. Саймон Г. А. Адміністративна поведінка: дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції : [Пер. з англ.]. К. : АртЕк, 2001. 392 с.
45. Скіп П.Я. Підвищення економічної ефективності бурякоцукрового виробництва. [матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (27 жовтня 2020 р.)] / відп. ред. О. М. Полінкевич, Л. В. Шостак. Луцьк, 2020. С.94–95.
46. Скіп П.Я. Загальнотеоретичні аспекти економічної ефективності аграрних формувань. Студентська науково – практична конференція. “Актуальні питання розвитку агропромислового комплексу”. Збірник тез доповідей. (16 листопада 2019 року). Бережани. 2020. С.23–24.
47. Соколенко С. І. Проблеми і перспективи конкурентоспроможності економіки України на основі кластерів. Економіст. 2008. № 10. С. 31-34.
48. Слупян К. В. Напрями реалізації пріоритетних маркетингових стратегій на підприємствах цукрової промисловості. URL: <http://www.khntusg.com.ua>.
49. Стасіневич С. А. Цукрові буряки: цукор і біоетанол (поєднання вирішення продовольчої та енергетичної проблем) [Текст]. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. К., 2009. Вип. 141. С. 313-320.
50. Федулова Л. Оцінка рівня інноваційно-технологічного розвитку регіонів URL: <http://www.niss.gov.ua>.

51. Фурса А. В. Насінництво цукрових буряків у період ринкових трансформацій. Економіка АПК. 2012. № 9. С. 94-102.
52. Хомічак Л. М. Основні принципи комплексної технології переробки цукрових буряків на цукор та біопаливо. Шляхи диверсифікації виробництва продукції на цукрових заводах України: Матеріали Міжнародної науково-технічної конференції цукровиків України. К. : НУХТ, 2013. С. 78–82.
53. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу : підручник. К. : КНЕУ, 2001. 382 с.
54. Шпичак О. О. Методи регулювання ринку цукру в Україні. Вісник аграрної науки. 2002. № 8. С. 40-41.
55. Шпичак О. М. Проблеми цін при заготівлі цукрових буряків. Агроінком. 2005. № 5- 6. С. 2-9.
56. Шпичак О. М. Теоретично-методологічні аспекти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Економіка АПК. 2012. № 8. С. 3-10.
57. Штрубенхофф Х. Реструктуризація цукрової галузі : за ред. Х. Штрубенхоффа та ін. Ч. 3: Галузева політика цукор, зерно, молочна продукція. К., 2009. С. 203-254.
58. Щоткін В. Агротехнологія вирощування цукрового буряку. Пропозиція. 2001. № 2. С. 47-51.
59. Якимчук Т. В. Соціально-економічна ефективність підприємства та її значення в сучасних умовах. URL: <http://www.vuzlib.com.ua>.
60. Bryant S. Federal productivity lesson. The Bureaucrat. 1984. Vol. 13. № 1. P. 47.
61. Downs G. W. The Search for government efficiency: from hubris to helplessness. Temple Univ Pr., 1986. 273 p.
62. SWOT-аналіз основа формування маркетингових стратегій підприємства : навч. посіб.. під ред. д.е.н., проф. академіка АЕН України, зав. кафедри маркетингового менеджменту Донецького державного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського Л. В. Балабанової. Донецьк : ДонДУЕТ, 2001. 180 с.

